Hoofdstuk V

CONTACTEN EN SAMENWERKING

door Dr Ir H. van Riessen

Als vanzelfsprekend ontstonden in de bezettingstijd contacten, die van belang waren voor het verzetswerk. Het aantal dier contacten en het verkeer daarover nam toe met het verloop van de tijd.
Hoe geheimzinnig men ook deed en behoorde te doen, de meeste illegale werkers wisten reeds spoedig heel wat meer van de kaart van het verzet, dan voor de uitoefening van hun eigen werk strikt noodzakelijk was. En dat had ook wel voordelen, zoals uit een typisch voorbeeld, waarmee wij aan het begin van dit hoofdstuk de situatie willen illustreren, kan blijken.
Kees-NBO moest de zeer goed beschermde en geheim gehouden Topvergadering der LO bezoeken, maar hij miste de trein, zodat er niemand meer was om hem af te halen. Na lang voorzichtig speuren kwam hij bij de leiding van de LO ter plaatse terecht, maar die vertrouwde de zaak niet en hielp hem niet verder. Een nieuwe speurtocht bracht hem in contact met een leidend persoon van het NSF, die in dezelfde plaats woonde. En waarlijk, deze wist Kees, ook weer via veel omwegen, op de Topvergadering te krijgen. Het is duidelijk, dat het verkrijgen van contacten met verzetsmensen, in het algemeen dus niet zo heel erg moeilijk was.

In dit hoofdstuk zullen drie soorten contacten besproken worden.
Allereerst het contact van LO en LKP met andere illegale organisaties. Aanvankelijk was het nut van deze verbindingen gelegen in de uitvoering van de verzorgingstaak. Vanaf zomer '44 werden deze verbindingen uitgebreid tot veel meer organisaties, en kregen zij naast het genoemde doel ook andere bestemmingen. Met name het gecombineerde gewapend verzet bracht vooral voor de LKP, maar ook voor de LO nieuwe contacten mee. En verder ontstond er een samenwerking met andere organisaties met het oog op de naoorlogse taak in politieke zin en ook voor de verzorging van verzetsslachtoffers en de afwikkeling van het onderduikerswerk.
Van groot belang voor beide organisaties was vervolgens het contact met vele publieke organen in Nederland. Deze relaties werden aangeknoopt in alle geledingen der organisaties. Ongetwijfeld hebben LO en LKP met het oog op hun werk de meest intensieve verbindingen gehad met deze organen. De noodzaak van die contacten zal duidelijk zijn, maar men zal menen, dat de gevaren voor het verzetswerk daardoor onevenredig vergroot werden. De legale en illegale kringen vloeiden daarbij dooreen, zodat vele nieuwe aangrijpingspunten op de illegaliteit ontstonden. Intussen werd daardoor het gevaar practisch niet groter. Zij die in een legale functie aan het verzetswerk deelnamen waren nl. over het algemeen veel voorzichtiger dan de illegale verzetslieden, daar zij gebonden waren en door hun werk groter gevaar liepen. Wij zouden zelfs kunnen zeggen, dat van deze legale verzetsmensen een gezonde remmende werking uitging op de illegaliteit.
Tenslotte ontwikkelde zich op illegale wijze het contact met de Regering in Londen. Op dit gebied bleven de LO en LKP ver achter bij organisaties als: OD, VN, Het Parool, Groep Albrecht, NSF, RvV en NC, welke beide laatste hun organisatorisch verzetswerk in Mei '43 zelfs aanvingen met een bericht van die aard naar Londen. Hoe belangrijk dit contact was, bleek later wel toen RvV en NC voortdurend in een uitzonderingspositie geplaatst werden, zonder dat daarvoor, gezien de verhoudingen binnen het verzet, aanleiding was.

Intussen valt wel op te merken, dat de LO en de LKP minder of zelfs nagenoeg geen behoefte hadden aan zulke contacten. Dat lag anders bij de genoemde organisaties. Het NSF had dit contact nodig voor de garantie van zijn geldleningen; de OD voor zijn plannen t.a.v. de interim-periode; VN en Het Parool voor politieke doeleinden; de spionnage-groepen uit de aard van hun werk. RvV en NC legden dit contact, daar zij — overigens vergeefs — beoogden de bestaande illegaliteit organisatorisch te overkoepelen.
Zoals gezegd, bleek het contact met Londen achteraf beschouwd niet van belang ontbloot, al was het alleen maar, omdat daardoor de Regering een beter inzicht kreeg in de bestaande verhoudingen. Dat in '44 de SD op sommige punten daar in feite beter van op de hoogte was dan de Regering in Londen, mag de laatste niet geheel verweten worden. Zeker hadden de LO en LKP daar zelf ook schuld aan door gebrek aan initiatief op dit gebied. Eerst sinds de zomer van '44 is in deze kring een enkele maal van berichtgeving naar Londen sprake geweest en toen kwam ook een „gedropte" agent officieel met een opdracht voor de LKP in Nederland. Van veel betekenis is dit alles echter niet geweest. De feiten zijn, dat de grootste verzetsorganisatie en de meest effectieve gewapende verzetsorganisatie voor de zomer van '44 nagenoeg niet bekend waren in Londen.
Wij zullen thans deze drie soorten verbindingen afzonderlijk bespreken. Men koestere echter geen verkeerde illusies over de behandeling. Deze materie is herhaaldelijk, zij 't zeer verspreid over dit boek, aan de orde geweest, zodat dit hoofdstuk slechts overzicht en samenhang kan bieden.

1. CONTACT EN SAMENWERKING MET ANDERE ILLEGALE ORGANISATIES

De verbinding tussen LO en LKP mag hier niet onvermeld blijven, alhoewel wij ons kunnen beperken tot een samenvatting. Het was meer dan een contact. Een intieme en regelmatige samenwerking bestond van meet af aan tussen deze organisaties. Niet alleen was in de Top der LO het initiatief tot oprichting der LKP genomen, en kwamen de ploegen verreweg overwegend uit de LO voort — zelfs bleven zij hier en daar LO-ploegen zonder contact van betekenis met de LKP (bv. in Noord-Brabant-Noord) — er bestond mede daardoor ook een sterke geestelijke relatie; beider verzet had een christelijke signatuur en bovenal werd het contact gevoed door het feit, dat zij in hun werkzaamheden, althans tot September '44, volkomen op elkaar aangewezen waren. De LO verspreidde de door de LKP gekraakte bonkaarten en de LKP werd uit de kas der LO bekostigd. Na September '44 bleef de geestelijke band niet alleen bewaard, op vele plaatsen leverde de LO bovendien hand- en spandiensten aan de LKP in de BS.
Voor de contacten met andere organisaties valt allereerst aan het ontstaan van LO en LKP te denken, zij het dat verbindingen daaruit voortvloeiend op den duur meestal losser werden en veelal niet in de lijn lagen van wat zich later ontwikkelde. Niet weinig illegale werkers begonnen met van alles ter hand te nemen: spionnage, verspreiding van illegale bladen, sabotage, onderduikersverzorging. En daar vindt men dan de plaatselijke knooppunten voor contacten tussen de uit dit werk gegroeide en zich splitsende organisaties. Wel leerde de practijk over het algemeen, dat het onderduikerswerk en ook het KP-werk zodanig de volle man eiste, dat men in de meeste gevallen een keuze moest maken en dan voor ander werk nieuwe personen moest zoeken.
Er is een aantal gevallen bekend, waarin zeer duidelijk van organisatie verwisseld werd. Vooral met betrekking tot de — behalve op spionnagegebied — latente OD kwam dit nogal eens voor. In sommige plaatsen werd de LO gevormd door mensen, die het verdroot slechts op papier verzetsman te zijn. Hier en daar geldt dat ook voor de KP. De KP-Meppel

bv. ontstond uit OD-mensen. Een ander geval is dat van de ploeg van Soest, die van de RvV overging naar de LKP. De ploegen van Johannes (Johannes Post †) en Evert (Marinus Post †) waren, voordat zij tot de LKP behoorden — en dat geldt voor de laatste nog maar zeer betrekkelijk —, Trouwploegen, evenals de eerste Zeeuwse ploeg. De vermenging van Trouw en LO in Zeeland heeft trouwens zeer lang bestaan en op de Noordelijke eilanden bleef Trouw zelfs tot het einde de LO-functie waarnemen. Overigens kwam het omgekeerde — een LO-medewerker, die tevens illegale bladen verspreidde — niet zelden voor. Dan stond de ploeg van Hans (Theodorus Dobbe †), toen zij in Friesland werkte, nog in het verband van VN. Belangrijk is in dit verband ook het crossingswerk in de Biesbosch, waar LO, LKP en de groep Albrecht onontwarbaar met elkaar verstrengeld waren.
Toen in het laatste jaar van de oorlog de BS-werkzaamheden de aandacht gingen vragen, trad een aantal LO-medewerkers via de LKP tot dit verband toe. Het is intussen opmerkelijk, dat in sommige kleinere plaatsen LO-mensen toen een OD-functie aannamen en op non-actief gingen in de LO. Ongetwijfeld veelal omdat zij in de begintijd als OD'er te boek stonden en nu de tijd van actie voor de OD aanbrak, aangezocht werden hun functie te gaan waarnemen.
Bij deze opmerkingen over de talloze plaatselijke contacten tussen organisaties, contacten die dikwijls als een personele unie bestonden, zullen wij het moeten laten. Niet omdat zulke contacten niet belangrijk waren. Integendeel, zij waren zeer nuttig voor het verzetswerk en voor het kweken van een geest van saamhorigheid ten behoeve van de nauwere samenwerking in later tijd. Temeer daar vooral in de LO, maar in mindere mate ook in de LKP, het zwaartepunt der organisatie niet in de Top lag, zoals bij de meeste verzetsorganisaties, maar op de basis, bij de plaatselijke medewerkers, in de ploegen.
Een enigermate bevredigende, samenvattende behandeling daarvan is echter practisch onmogelijk. Wel zij opgemerkt, dat deze contacten meestal beperkt bleven tot het NSF, voorzover dat vertegenwoordigd was, en tot de illegale pers, waarvan vooral Trouw dikwijls in nauw contact stond met de LO. In de LKP was uit de aard van het werk en door de geringere omvang — behalve voor de spionnage — minder aanleiding tot het vormen van deze contacten.

Om inzicht in de centrale contacten van LO en LKP te krijgen is het 't beste eens na te gaan, hoe het contact in het gehele complex van leidingen der organisaties zich ontwikkelde. Het reeds genoemde plan van RvV mislukte geheel. Met het NC komen wij aanstonds nog in aanraking. Maar allereerst moet gewezen worden op de plannen van Bossus, een door de Duitsers ontslagen Commissaris der Koningin. Hij had intieme contacten met VN en Het Parool en verder stond hij rechtstreeks met zijn broer en via de Zwitserse weg van VN in verbinding met Zwitserland en vandaar met de Regering in Londen. Zijn oogmerk was, het verzet door betere samenwerking krachtiger te maken en daardoor tevens te voorkomen, dat de illegaliteit op den duur geïsoleerd zou worden van de bevolking en met name van de oude politieke partijen. Zijn plannen dateren van de nazomer '43.
Daar de OD-leiding zulks een overbodige politieke activiteit achtte en zij zich uitsluitend wilde toeleggen op de ontwikkeling van een neutraal militair apparaat voor de interimperiode, kon Bossus daarmede geen vruchtbaar contact krijgen. Ook met het NC, in welks leiding Dijkstra, een hooggeplaatst ambtenaar uit een staatsbedrijf, zat, liep het gesprek aanvankelijk stroef, vooral omdat het NC zichzelf in de rol van coördinator dacht. Eind '43 konden echter enkele besprekingen in breder verband belegd worden, waarbij Bossus zijn plannen o.a. voorlegde aan VN, Het Parool, Trouw, De Waarheid, NC, Medisch Contact en Studentenverzet. LO en LKP waren hiervoor niet uitgenodigd. Men bleek elkaar in genoemde plannen echter niet te kunnen vinden.

Vermelding verdient het feit, dat een belangrijke stimulans voor deze activiteit de vorming van een illegaal contact met Oberst Stähle was. Deze had voor putschplannen tegen Hitler verbinding gezocht met de Nederlandse illegaliteit, teneinde bij het slagen van de putsch een ordelijke omzetting in Nederland te bewerkstelligen. De regering, daarover geraadpleegd, achtte het contact niet opportuun en Stähle zelf berichtte, dat de opstand was uitgesteld.

Meer succes dan deze poging van Bossus had het initiatief van Van Tuyl (Walraven van Hall †), leider van het NSF, die met Dijkstra van het NC en De Ridder (Hendrik Dienske †) van de LO, de Kern oprichtte en in Januari '44 een aantal organisaties om de tafel wist te krijgen met het oog op practische samenwerking in het verzet. Van toen af kwam de Kern wekelijks bijeen. Zij was geen overkoepelend orgaan. Men pleegde er overleg, voornamelijk inzake de vraagstukken, die door het onderduiken aan de orde kwamen: naturaverstrekking, financiën, kraken, vervalsingen, Z-kaarten-actie, TD-actie, voorlichting en medewerking van bedrijven en ambtenaren, contact met de Duitsers etc. Maar ook werden onderwerpen als sabotage, liquidaties e.d. in het overleg betrokken. Zitting hadden op den duur de volgende organisaties: NSF, NC, de verzorgingsgroep van Trouw, PBC, RvV, Natura, VOC, OD, LO en LKP. De illegale pers was dus niet vertegenwoordigd. Wel nam een medewerker van het NC als perscontact zitting, doch hij kon op dat contact in feite niet bogen. Dit perscontact was bedoeld als een uitvoeringsfacet in het overkoepelingsplan van het NC.
Het Natura-apparaat was zelf weer een combinatie van organisaties — NSF, NC, LO, VOC —, dat in de voorzomer van '44 tot actie kwam. Ontstaan als een vertakking van het Zeeliedenfonds, dat zeemansvrouwen van goederen in natura voorzag — het Zeeliedenfonds groeide zelf uit tot het NSF en hier en daar tot een plaatselijke LO-afdeling —, groeide Natura in '44 uit tot een commissie, die ook onderduikers en illegale werkers van voedsel, kleding en schoeisel zou voorzien. Zomer '44, toen de vruchten van dit werk eigenlijk nog geplukt moesten worden, werd de actie door arrestaties lamgelegd.
De Kern heeft zich kunnen handhaven.
Intussen heeft de LO-Top haar lange tijd slechts als één van de vele ontmoetingsplaatsen van Topmensen beschouwd, waarvan in dit geval dan ook een tweetal Topleden der LO profijt trok. Aan een vertegenwoordigend lichaam voor de verschillende Toppen had de LO geen behoefte en als zodanig was de Kern ook te toevallig en zonder overleg met de Top ontstaan. Men heeft zich op den duur echter verenigd met de gedachte, dat deze Kern bruikbaar was, zonder zich echter aan uitspraken ervan te binden. Dit laatste was ook zeker niet het geval in de Top der LKP.
Wel ontstonden er concrete moeilijkheden toen in Juni '44 het verzoek van de Regering tot bundeling van de illegaliteit in de Kern kwam. Tegen dit beleidsprobleem was de Kern naar haar aard niet opgewassen. De oprichting van de GAC in Juli '44 bracht haar echter weer tot de oude beperkte taak, al traden sindsdien uit de aard der zaak soms competentiekwesties op. Door arrestaties in Januari '45 kwam een einde aan de Kern, maar enige weken nadien werd een soortgelijk contactorgaan, de Griffie, opgericht. Echter was reeds sinds September '44 de invloed van de Kern tanende. De oude problemen waren goeddeels vervallen en de nieuwe vraagstukken werden in andere kanalen geleid en in hoofdzaak aan de bemoeienis van de Kern onttrokken.
De GAC en de BS kwamen in het centrum van het overleg te staan.
Voor het ontstaan van de GAC op 3 Juli '44, bedoeld als overkoepelingsorgaan der illegaliteit voor het voeren van het verzetsbeleid en met het oog op de voorbereiding van de bevrijding, kan men spreken van een initiatief van de Regering in Londen en van de

vervulling van een wens, die in het algemeen in de illegaliteit steeds sterker ging leven, zoals reeds bleek uit de pogingen van Bossus en de zijnen. Mede werd daardoor de Kern verlost van een probleem, dat haar wel was voorgelegd, omdat het telegram van de Regering in de Kern kwam en daar tot enkele moeilijke besprekingen aanleiding af, maar welk probleem aldaar niet tot oplossing kon komen en zelfs een gevaar voor het bestaan van de Kern inhield.
De Regering had reeds in Februari '44 in een uitvoerig telegram van haar bezorgdheid over verdeeldheid in de illegaliteit laten blijken, waartoe vooral de tegenstelling tussen OD enerzijds en VN en Het Parool anderzijds bijdroeg. Zij spoorde aan tot samenwerking, maar haar kijk op het verzet bleek zodanige leemten te vertonen, dat haar pleidooi de uitwerking wel moest missen.
Zij onderscheidde nl. behalve de illegale pers het Groot Burger Comité — bestaande uit vertegenwoordigers van de politieke partijen, die sinds zomer '40 illegaal contact hadden, en de groep Paul Scholten —, de OD voor ordehandhaving na de bevrijding en het NC en de RvV voor de verzetsacties. De overige organisaties werden als nevengroepen aangeduid, die zich door één van de hoofdgroepen zouden kunnen laten horen. Deze situatietekening was natuurlijk met betrekking tot het NC en de RvV in geen enkel opzicht in overeenstemming met de feiten. De RvV heeft weliswaar pogingen gedaan voor overkoepeling, zoals elders bv. uit de beschrijving van LO-Groningen blijkt, maar deze pogingen mislukten en in de practijk van het verzetswerk kon de RvV noch naar omvang, noch naar landelijke spreiding, noch gelet op zijn activiteit de meerdere van de LKP genoemd worden.
Het NC deed een poging om de pers te bundelen, zoals hierboven reeds bleek, maar de illegale kranten hebben zich daarvan nimmer iets aangetrokken. Ook stelde het NC zich zelf voor als een overkoepelend orgaan van het Medisch contact, het Studentenverzet en het Hooglerarenverzet, maar de overkoepeling voor deze drie werd — afgezien van de vertegenwoordiging van deze drie organisaties door het NC op de oprichtingsvergadering van de GAC — evenmin in de practijk geëffectueerd. Het NC zelf was overigens een hoewel kleine, zeker bruikbare organisatie, die haar bruikbaarheid in het verschaffen van contacten op hoog niveau in de legale wereld en voor het stimuleren van die contacten, door middel van de Kern kon realiseren.
Op 8 Juni '44, twee dagen na de invasie, kwam een nieuw telegram namens HM de Koningin en de Minister President binnen, waarin op de noodzaak van coördinatie der ondergronds werkende groepen werd gewezen, o.a. ten behoeve van de aanwijzing van regeringsvertegenwoordigers voor de periode tussen de bevrijding en de komst van het Militair Gezag, en met het oog op het adviseren van de Kroon. Hoewel men aan het verzoek om regeringsvertegenwoordigers voor te dragen, door verschil van mening daarover tussen de organisaties, niet meende te kunnen voldoen, kwam de coördinatie toch tot stand.
Een Contact Commissie werd gevormd. Zitting hadden daarin een vertegenwoordiger Pieterse van het Vaderlands Comité, dat zelf gevormd was als een kleine commissie in het Groot Burger Comité, een vertegenwoordiger van de OD, Van Amstel, die in het najaar door de linies ging en toen niet meer vervangen werd, en drie vertegenwoordigers uit de drie sferen van het verzet. Het waren Swart van Trouw, Roelants van Het Parool en Dijkstra van het NC. Deze drie vertegenwoordigden ieder een groep verzetsorganisaties, die regelmatig in Secties bijeenkwamen (zie hiervoor het schema tegenover pag. 656).
Met de deelname van het VC werd de wens van Bossus, die contact tussen politieke partijen en verzetsbeweging noodzakelijk achtte, vervuld.
De CC en de Secties werden spoedig de toonaangevende beleidsorganen der illegaliteit.
Door een gezamenlijk initiatief van de GAC en de Kern ontstond eind '44 het Landelijk Werk Comité, een commissie ad hoc, die de leiding had bij de bestrijding van de Liese-

actie. Ook daarin hadden de belanghebbende organisaties, o.a. de LO, zitting. Verder waren de Stichting 1940-1944 (later: '40-'45) en het NVH, waarover in het tweede deel uitvoeriger is geschreven, belangrijke ontmoetingspunten voor de leidingen der organisaties sinds de zomer van '44, terwijl daarna ook allerwege in het land de organisaties in deze lichamen tezamen kwamen. De LO nam voor deze beide het eerste initiatief.

In het kader van de Kernontmoetingen ontstond in het voorjaar van '44 een meer duurzaam contact tussen de gewapende verzetsorganisaties: OD, RvV en LKP. Aan de besprekingen namen daarvoor resp. Van Zanten, Freek en Johannes Post als vertegenwoordigers deel. Deze driehoek, aldus genoemd door Dijkstra, die een belangrijke rol speelde bij het tot stand komen, was een voorloper van de Delta der BS. Door het sneuvelen van Johannes en door interne moeilijkheden binnen de RvV had deze driehoek, die de samenwerking van het gewapend verzet in de eindfase beoogde, niet het gewenste resultaat, toen op 4 September '44, na inlichting en aandrang uit Nederland, door Londen in een telegram verzocht werd om de vorming van binnenlandse militaire strijdkrachten. Deze zouden, eenmaal gevormd, onder éénhoofdige leiding van ZKH Prins Bernhard komen te staan. Het werd een tijd van grote interne moeilijkheden voor de illegaliteit. Merkwaardig is, dat in dit telegram — vermoedelijk gericht aan de OD — voor de vorming drie verzetsorganisaties genoemd werden: RvV, LKP en LO, terwijl het Centraal Bureau van de LO nimmer mededeling kreeg van dit telegram, noch uitgenodigd werd tot de vormingsbesprekingen.
In het bijzonder door de activiteit van Van Tuyl van het NSF, die zich in dit verband de olieman noemde kwam op 9 September een topdriehoek Delta Centrum tot stand in Amsterdam, waarin OD, RvV en LKP zitting hadden.
Doch intussen was in Rotterdam door de sabotageleiders van de LKP en RvV in gezamenlijk overleg de sabotage reeds daadwerkelijk ter hand genomen, vooral in Brabant, Utrecht en Twente. En zulks met groot succes, vooral dank zij de samenwerking met de CID en de medewerking van BBO in Londen, dat agenten gestuurd had.
De erkenning van het Amsterdamse orgaan in Londen moest op den duur echter wel leiden tot het zwichten van Rotterdam. Op 12 September zond ZKH Prins Bernhard een telegram, waarin aan de CC opgedragen werd, in gevallen van onenigheid namens ZKH als opperbevelhebber een commandant aan te wijzen, terwijl de Prins op 21 September telegrafeerde, dat de leiding der acties in handen kwam van de driehoek.
Kort daarop besloot de driehoek het bevel in Nederland van de driehoofdige leiding over te dragen op één man, de kolonel De Klerk. Deze wijziging werd gaandeweg voor de intussen overal gevormde driehoeken in den lande doorgevoerd.
De moeilijkheden bij de vorming van de BS zowel plaatselijk als door de tegenstelling Amsterdam-Rotterdam, zijn elders in dit boek uitvoerig beschreven. Frank (Johannes A. van Bijnen †), de sabotageleider der LKP, schikte zich eind October definitief in de situatie, terwijl Lange Jan (Jan Thijssen †), de sabotageleider van RvV, door zijn organisatie terzijde werd gesteld, nadat hij door De Klerk officieel buiten de BS was gesloten.
Daarmee waren de moeilijkheden intussen nog niet volledig opgelost. Verschil in mentaliteit en in verzetsopvatting tussen de OD enerzijds en de LKP en RvV anderzijds, leidde voortdurend tot strubbeling. Een gezonde oplossing zou de splitsing der BS geweest zijn, welk plan in October bijna verwezenlijkt werd. Frank zou de leiding krijgen van het strijdend gedeelte. Deze splitsing kwam echter eerst in Maart '45 tot stand, toen Frank reeds gesneuveld was. Peter-Zuid, gedropt, kreeg toen de leiding van het strijdend gedeelte, Van Zanten die van de bewakingstroepen. Beiden stonden onder leiding van De Klerk.
Gelet op de omstandigheden moet men toch concluderen, dat de moeilijkheden tussen BS

en de andere illegale organisaties niet van ernstige aard geweest zijn. Wel streefden met name OD-commandanten in de BS naar een hegemonie over de gehele illegaliteit, waardoor zij bv. hier en daar de kwestie van telefoonaansluitingen en van verstrekking van valse papieren aan zich poogden te trekken, maar de voorzichtige en welwillende commandant De Klerk voorkwam steeds erger. Besprekingen tussen hem en de CC, alsmede een uitvoerige briefwisseling, brachten herhaaldelijk oplossing in moeilijke situaties.
Het behoeft geen betoog, dat de LO vele contacten met de BS onderhield. Ook deze zijn elders uitvoerig besproken. Vermelding verdient in dit verband wel het feit, dat sinds najaar '44 de LO de voedselvoorziening van de BS ter hand nam. In November werd deze voorziening door de CC voor de gehele illegaliteit aan de LO toevertrouwd.

Behalve in de besproken Top-organen hadden de LO- en de LKP-Top vanzelfsprekend ook daarbuiten vele contacten met andere verzetsorganisaties. Sommige incidenteel, andere van meer duurzame aard. Dergelijke contacten gingen in feite aan de vorming van genoemde Top-organen vooraf.
Zomer '43 kwam in Amsterdam een belangrijke relatie tussen de LO en het NSF tot stand, waarbij de Laboratoriumgroep goede diensten bewees. Henk Dienske, Top-lid uit Amsterdam, zat met een te kort aan geld en hij hoopte d.m.v. het NSF daarin te voorzien. Dit leidde tot besprekingen, waarbij tussen de Toppen overeengekomen werd, dat het NSF voortaan de financiële verzorging van de achtergebleven gezinnen der onderduikers zou waarnemen, terwijl de LO uit eigen middelen de financiële verzorging der onderduikers zou behartigen. In de praktijk vorderde dit allerwege de uitwisseling van verzorgingsadressen, daar de LO uiteraard achtergebleven gezinnen onder haar hoede had genomen, terwijl het NSF ook wel onderduikers verzorgde. Het is deze relatie waaruit in feite later de Kern is tot stand gekomen. Het plan van samenwerking is over het algemeen zeer goed verwezenlijkt.
In Friesland ging men met dit contact nog verder. Daar ontstond een Top-orgaan, waarin LO, KP, NSF en NC zitting hadden en regelmatig overleg pleegden over de gang van zaken en de te volgen gedragslijn.
Zeer vruchtbaar was ook de relatie van de LO met de PBC, die in '43 nog incidenteel onderhouden werd met het oog op het vervaardigen en de distributie van valse PB's. In '44 ontstond een duurzaam wekelijks contact tussen de PBC, de PBS en de LO, waarbij zich sinds Juni '44 ook de FC uit Nijmegen voegde.
Het contact met de groep Albrecht was vooral van belang voor een verbinding met de overkant. De Top der LKP had met Albrecht sinds Maart '44 nauw contact; het CB der LO had een verbinding sedert September '44.
De relatie met het illegale blad Trouw had een andere betekenis. Zij steunde op de saamhorigheid in geestelijk opzicht, hoewel op het punt van de politieke gedragslijn in de praktijk de verschillen tussen de LO- en de LKP-Top enerzijds en Trouw anderzijds nogal groot waren, met name omdat de eerstbedoelde organisaties aanvankelijk bezwaar hadden tegen het introduceren van de politiek in het verzet. Slechts Johannes Post, die oorspronkelijk van Trouw kwam, was in de Top der LKP van meet af aan een figuur, die met het standpunt van Trouw instemde. Later zijn deze organisaties, tezamen met het Schoolverzet, in de rechtersectie der GAC veel meer tot overeenstemming gekomen, zoals o.a. blijkt uit de door hen gezamenlijk opgestelde beginselverklaring.
Over het contact met de CID zowel als dat met het AM (Auszen Ministerium) wordt elders uitvoerig geschreven [1]).
De CID kwam begin '44 in relatie met Witte Piet van de KP-Rotterdam, waaruit spoedig

[1]) Zie pag. 345 en 635.

een vertrouwelijke samenwerking volgde, die geleid heeft tot de interessante samenwerking na Sept. '44 tussen Frank en de CID, die een telefonische berichtendienst verzorgde. Met de LO onstond contact in Mei '44 en ook het belang daarvan bleek in de praktijk meer gelegen te zijn in de telefonische berichtendienst dan in de inlichtingendienst, die door de CID aanvankelijk beschouwd werd als de hoofdtaak.
Van een contact met het AM, dat studenten uit Duitsland op illegale wijze terugbracht, is eigenlijk niet te spreken, daar de LO-Limburg en het AM onlosmakelijk met elkaar vervlochten waren.
Vermelding verdient het bonkaartencontact, dat in de zomer van '44 ontstaan is en waarvan de resultaten mede uitbleven, doordat de problemen zich in Sept. '44 vanzelf oplosten. Het betrof de bonkaartenvoorziening d.m.v. valse inlegvellen. Daarover zijn besprekingen gevoerd tussen de LO, de VGA, de groep De Groot, de TD-club en een tweetal ambtenaren van het legale CDK. Deze ambtenaren waren reeds bezig de plaatsing van valse bonnetjes door de LO tezamen met haar te organiseren en uit te breiden.
Met de TD-club was reeds een enkele maal onderhandeld, omdat deze organisatie voorstelde door een illegaal doorkruisen van de legale TD-maatregel 90.000 bonkaarten vrij te maken, waarmee zij meende het kraken der KP's overbodig te maken. Hoewel dit aantal op zichzelf reeds verre onvoldoende was om in de behoefte van de LO te voorzien, slaagde de TD-club er bovendien niet in voor enkele proefgevallen haar plannen te verwezenlijken.
Genoemd contact was nu echter nodig omdat de nieuwe valse inlegvellen verdeeld moesten worden en men het onjuist achtte, dat de vervaardigde 100.000 stuks alle naar de LO gingen. De LO van haar kant beoogde met het contact vooral het opheffen van kruisverbindingen voor het verkeer van bonkaarten door het land, van dubbele uitreikingen en in het algemeen wilde zij door centralisatie de langzamerhand dringend nodige contrôle verwezenlijken. Men heeft enkele keren vergaderd, maar een uitweg was niet gemakkelijk te vinden, omdat het LO-plan niet te verwezenlijken scheen, terwijl ook de verdeling der inlegvellen op bijna onoverkomenlijke moeilijkheden stuitte. Men wilde zich daarbij op het aantal van de tot dan toe geplaatste valse bonnetjes baseren. Maar de LO bv. weigerde de opgave van de groep de Groot te accepteren, omdat daarin o.a. een aantal DK's in Noord-Holland opgegeven werden, waarvan bij contrôle bleek, dat zij alle door de LO bewerkt werden en dat de groep de Groot er slechts pogingen gedaan had of er een verwijderd contact met een LO-man onderhield.
Het zou al te eenvoudig zijn, hierop een oordeel te baseren. Het geheel van relaties was zo gecompliceerd, dat zelfs het grondig onderzoeken van dergelijke feiten practisch onmogelijk was.
Gelukkig was dan ook de omstandigheid, dat in Sept. '44 de valse inlegvellen niet meer nodig waren voor het verkrijgen van bonkaarten.

TOELICHTING op Schema:

Het hiernaast opgenomen schema werd na de oorlog in het SD-archief aangetroffen. Op deze verbazingwekkende hoeveelheid van voor het verzet gevaarlijke gegevens wist de SD gelukkig eerst in het laatste stadium van de oorlog door een arrestatie beslag te leggen.
Op het schema komt de samenstelling van de GAC, de Kern, de Stichting '40—'45, het LWC, het Nationaal Herstel Comité (later NVH) voor, terwijl verder van alle organisaties enkele gegevens vermeld zijn. Eigen namen zowel als schuilnamen zijn in het schema gebruikt; voor de kleinere organisaties zijn niet altijd de juiste personen vermeld. Op enkele punten geven wij opheldering of verbetering. Volledigheid betrachten wij daarin niet.
Van de personen bij de KP genoemd is Peter: Peter-Noord. Van de personen onder de LO genoemd is van Dongen: Fernhout, en den Hollander: Hugo. De overige schuilnamen uit deze organisaties zijn de in dit boek gebruikte. De kleinerende opmerking over de LO is kennelijk bedoeld als een poging tot misleiding van de SD vanwege de bron der gegevens.
Verder behoort de NBS niet in één rij met OD, RvVen LKP geplaatst te worden, maar apart als een combinatie van die drie. De vier laatste onder het hoofd: burgerverzet genoemde organisaties, zijn beter afzonderlijk als beroepsverzet te kwalificeren. De spionnageorganisaties, waarvan ook de GDN er één was, behoren eveneens apart gegroepeerd te worden. Voorts dienen VOC en Natura onder de technische organisaties geplaatst te worden, waar ook de FC en de PBS van de LO en het illegale CDK hadden moeten voorkomen.

Grote Raad oder G.A.C. (Grote Adviès Commissie)

Geheim!

Als 3.31 geschäftsführende Leitung arbeitet:

C.C. - Contact Commissie (Führungsfragen)

Rechte Gruppe
- Trouw
- Schoutenet
- K.P. - Knokploeg
- L.O. - Landelijke Organisatie

Mittel Gruppe
- N.S.F. - Nationaal Steun Fonds
- N.C. - Nationaal Comité
- P.B.C. - Pers Bew. Centrale
- Studenten
- Doktoren
- Hoogleraren

Linke Gruppe
- Vrij Nederland
- Het Parool
- De Waarheid
- De Maintiendrai
- Vrije Katheder
- Vrije Kunstenaar
- Christofoor
- R.V.V. - Raad van Verzet

Vaterlands Comité
- Alle politische Parteien und einzelne neugebildete Richtungen, u.a. Volkspartei

O.D.
Ordre Dienst

Später zuzulassende kleinere Gruppen
- Ons Volk
- T.D. Club
- C.J.D.
- Spionage
- Pers Verzet
- De Ploeg
- De N.W.
- De Vonk
- und weitere lose Gruppen

Vertreten durch:	Zwart	Dijkstra	Roelandts	Pieterse (Vorsitzender)	v. Amstel
Zur Klärung wichtiger Fragen auch:	v. Raalte	de Jong	Freek	Nieuwenhuizen (Sekretär)	

Kommissionen bestimmt durch „Grote Raad"

Stichting 1940-45 ●
Nachkriegsfürsorge für Opfer der illegalen Arbeit
- N.C.
- N.S.F.
- De Waarheid
- Vrij Nederland
- Trouw
- L.O.

Landelijk Werk Comité (L.W.C.) ●
Technische Fragen
- Vrij Nederland
- N.B.S.
- N.S.F.
- N.C.
- Trouw
- De Waarheid
- L.O.

Juristische Berater van Arkel: Dr. Max (Rechtsanwältin Tellegen)

Außerdem bestand schon:

De Kern
Für technische Angelegenheiten
- N.C.
- N.S.F.
- V.O.C.
- Natura
- N.B.S.
- O.D.
- K.P.
- R.V.V.
- P.B.C.
- L.O.
- Trouw

In Zusammenarbeit mit der Legalität:

Nationaal Herstel Comité
Nachkriegsbetreuung der 3½ Mio Bevölkerung

legal:
- Kirchen
- Wohltätigkeitsvereinigungen
- Gemeinde Behörden

illegal:
- N.S.F.
- L.O.
- Stichting 1940-45
- Regierungsbevollmächtigte

Gliederung

Militärischer Widerstand
O.D. „Ordre Dienst"
Führung in Händen von höheren Offizieren der Vorkriegszeit.
Führung: A.H.K. „Algemeen Hoofdkwartier"
Leitung: van Santen, van Amstel
Durchführende Verbindungen im

Bürgerlicher Widerstand
N.S.F. „Nationaal Steun Fonds"
Finanziert
a) Familien von Untergetauchten
b) " : Haftlingen
c) " : Erschossenen
d) Eisenbahnerstreik
e) die N.B.S.

Illegale Presse
Trouw Anti-Revolutionär gefärbt.
Sehr große Auflage, verlegt in Adam, Rotterdam, Zwolle u. Caren?
Hauptschriftleitg: Zwart, van Ruller
Frau v.d. Molen - Kurierdienste durch das ganze Land. Chef Druckereien und

Technische Organe
C.J.D. „Centrale Inlichtingen Dienst"
Ziel:
a) Nachrichten über Gestapo-Spione
b) " " - Erfassung über Haltung von Beamten während Besatzungszeit
c) Erfassung militär. Nachr

Viel Verluste erlitten. Gute Wege zum Süden über Dordrecht u. Gorinchen.
Spitzen: Bob, Peter, Groen.

R.V.V. „Raad van Verzet"

Mehrere Gruppen der C.P.N. Kommunistische Thrg. in Adam, Haarlem, Zaangegend, Kopf v. Nordholl., Leiden, u. in Twente.
Der Rat setzt sich zus. aus:
Freek - Rundfunk u. Waffen
Richard - Politik
Max
Benk - im Süden ??

Gute Rundfunkverb. m. d. Regierung

N.B.S. „Nederl. binnenlandsche Strijdkrachten"

Gegliedert in 13 „Gewesten" mit „Gewestl. Kommandeuren" u. Rayon-"Verb.-Offz.
Leitung: „Delta"
Kommandant: de Klerk, Bob, Peter, v. Santen, Freek, Max.
Stabsltg.: v. Santen
Waffenabwurf: Freek
Nachr. an Büro „Luci"
a) C.P.D.: fernmündlich
b) O.D.: durch Funkspruch
c) R.R.: Kuriere

N.C. „Nationaal Comité"

Nur Verb. in d. Großstädten
Groß-Industrielle
hohe Beamte
Schriftleiter
Leitung: Dijkstra, Bartels, Dr. Max

L.O. „Landelijke Organisatie"

für Unterstützung von Untergetauchte. Nach Sept. an Bedeutung eingebüßt.
Leitung oblieg. „Provinciale Leiders"
Groningen: Erik, Friesland: v. Bauten, Drenthe: Alva, Overijssel u. Gelderland: Wim, Utrecht: Ruurd, Nordholl.: Jan van Galen, Südholl.: Ten Cate.
Als Besucher der Versammlungen: van Raalte, van Dongen, den Bolander ○

Natura

Nach Festnahme von Burens und ? nur örtlich, u.a. in Adam, u. Den Haag.

V.A.C. „Voedsel Oorlogstijd Commissie"

Beamte von offiziellen Instanzen, wie V.B.N.A., V.V.O., usw.

Schoolverzet - Kleine Gruppe

Langelbroek, van Andel ○, usw.

Ärzte Leitung: Prof. Borst

Hochschullehrer sehr kl. Gruppe

Leitung: Prof. Oranje u. Prof. Schermerhorn

Studenten Zellen in Univers.

Leitung: de Jong, Jos u. Albert.

Het Parool früher von v. Heuven Goedhardt u. z. Zt. van Roelandt geleitet. Links orientiert, Kurier mittels „Raad van Verzet". Herausgeber von „Parool-Post"

De Waarheid Parteibl. d. C.P.N. große Auflage in Adam u. Twente. Viele Mitarbeiter, u.a. Martel, Nieman, v. Dijk.

Je Maintiendrai früher Schrift aus Unie-Kreisen, z. Zt. der Volkspartei. Von N.S.F. bezahlt. Gemäßigt Links orientiert.

De Geus Blatt für die national. Studenten. Vermutlich in Utrecht gedruckt. Schriftltg.: Albert de Jong, Jos, Zellen in Univers.-Städten.

Vrij Katheder kommunistische Studenten, sehr kleine Auflage

Vrije Kunstenaar komm. Künstler, von Dick P.B.C. gegr., kl. Auflage.

Christofoor erschien bes. im Süden, kath. Blatt gegen die Röm.-Kath. Staatspartei gerichtet, kaum Einfluß.

Ons Volk eines d. wenigen Bl. das nicht politisch ausgerichtet ist. Reine Widerstandsschrift.

De Ploeg Schrift für Arb., herausgegeben v. Kreisen d. früheren Gewerksch.

De Nieuwe Wijnzak Blatt f. Intellektuelle, zwecks Zus. Schließung zur polit. Einheit. Hauptschriftl.: Uilkingaarden

Vor God en den Koning Christl. Blatt, haupts. in Südholl. u. Utrecht.

Oranje Bulletin erscheint tägl. in größeren Städten als Schrift für die Zusammenarbeit zwischen Widerstandsblättern u.a. Zeitungsnachrichten.

P.B.C. „Persons Bewijs Centrale"

von Dick gegr. früher Gliederung des R.V.V. jetzt selbständig, druckt Fälschungen aller Art u. stellt Stempel her. Hauptstelle in Adam. Leitung: Maurice, Jos, Klaas, Hans, Cor.

R.R. „Rolls Royce"

Ziel:
a) Kurierdienst für N.B.S. u. andere Gruppen (u.a. Parool u. T.D. Klub)
b) Erfassung militär. Nachr., Verbindungen durch das ganze Land. Links radikal ausgerichtet.
Leitung: Max de Haas u. Karel Adam Prins-Utrecht, Johan Amersfoort de Groot-Groningen.

T.D. Club (T.D. heißt: zweite Distributie-Stammkarte) Beamten Organisation. Ziel:
a) Beschaffung echter Pers. Ausw.
b) " " von Stammkarten u. Einlageblättern.
Viele Verbindungen zu Gemeinde-Behörden. Leitung: Prins-Utrecht de Jong, Korenaar.

G.D.N. „Geheime Dienst Nieder."

Militär u. wirtschaftl. Nachrichten.

Spionage Mehrere Gruppen

z.B. Gruppe Albrechts u. Cor-Rotterdam,

Außerhalb der Organisationen:

V.M. „Vertrauensmänner"

Übernehmen Regierung in der Übergangszeit.

Erklärung:
○ = festgenommen
● = aufgerollt

BDS.-EK.
Amsterdam, d. 6.2.45
SB.: 44-Sturmscharf. Krebahn, Rühl.

2. SAMENWERKING MET PUBLIEKE ORGANEN

Het contact van de LO en de LKP met vele legale diensten is van groot belang geweest voor het verzet. Zonder de hulp van goede ambtenaren daaruit zou het verzetswerk nimmer die omvang hebben kunnen krijgen als het geval is geweest. Wij denken hierbij in het bijzonder aan de verstrekking van de benodigde bonkaarten, PB's en Ausweise, en aan de hulp bij vervalsing van de beide laatste; aan medewerking bij de voorbereiding en uitvoering van overvallen en aan het transport van gekraakte bonkaarten.
Het spreekt wel vanzelf, dat die medewerkende ambtenaren meestal zelf ook lid waren van de organisaties, vooral van de LO. En hier en daar was het zelfs zo, dat de LO ontstond op het bureau van een voor de goede zaak knoeiende ambtenaar.
Toch is het voor een goed begrip nodig, scherp te onderscheiden tussen het verzet van de illegale werker en dat van de overigens legaal levende en werkende ambtenaar. De eerste had de schepen achter zich verbrand; zijn positie was duidelijk en zijn handelen kon doelbewust en rechtlijnig zijn.
Hoeveel moeilijker had het daarentegen de saboterende en knoeiende ambtenaar. Hij moest immers zijn eigen werk afbreken. En dat was een ingrijpende gebeurtenis in het leven van hen, die bekend stonden om hun plichtsbetrachting, nauwgezetheid en betrouwbaarheid. De ambtenaar, wie nauwkeurigheid in kleinigheden geleerd was, moest door vervalsing van kleinigheden zijn kaartsystemen en administratie onbetrouwbaar maken. Hij moest gefingeerde mensen op zijn kaarten plaatsen en van bestaande mensen de kaarten verdonkeremanen en vervalsen. Hij moest stempels stelen, handtekeningen van chefs en Fachberäter namaken, echte identiteitsbewijzen verwisselen voor valse, die hij van de LO kreeg; hij moest de sleutel van een kluis laten namaken; plattegronden van het gebouw uitleveren aan de KP. Hij moest zijn verkeerde chefs bespionneren; brieven openen, die niet voor hem bestemd waren, en ze desnoods vernietigen.
Maar voordat hij zo ver was, moest hij eerst tot de overtuiging komen, dat het nodig was zijn oude maatstaven voor de arbeid te laten varen. En de Duitsers maakten het ook hem in dit opzicht niet gemakkelijk. Zij kwamen heel langzaam en op kousevoeten. Gelukkig dat ze zo nu en dan gedwongen werden door te tasten. Dat kon het geweten van de ambtenaar alarmeren.
Als deze inzag, dat zijn plicht hem een weigering voorschreef, moest hij nog klaar komen met de omzetting van die waarden, welke hem tot dan toe in zijn arbeid geleid hadden. En dan pas kwam de man in de uitermate moeilijke positie, dat hij de schijn moest ophouden; dat zijn werk een oppervlakkige contrôle moest kunnen doorstaan, maar dat hij in feite effectief verzetswerk moest leveren. In 't kort: hij moest met talent en raffinement knoeien en saboteren. Practisch kwam het erop neer, dat hij het ene gat met het andere moest stoppen en maar moest hopen zo het einde te halen.
Hoeveel gemakkelijker voor de innerlijke rust was het om in het licht van deze feiten het werk eenvoudig vaarwel te zeggen en onder te duiken of met ziekteverlof te gaan. Ik weet wel, dat velen hun aanblijven met dat argument verdedigden, terwijl zij, afgezien van sporen van verzet, op die plaats de gezamenlijke strijd meer nadeel dan voordeel brachten. Ook is het misbruik bekend van het op zichzelf juiste argument, dat men bij verdwijnen door een verkeerde ambtenaar vervangen zou worden.
Maar de stukken spreken over deze materie duidelijke taal. Vele ambtenaren hebben de moeilijkste weg gekozen. Zij bleven aan en knoeiden zoveel maar mogelijk was. Misschien zijn zij het zwaarste op de proef gesteld van alle verzetsmensen.
Innerlijk, omdat zij toch in feite een dubbel leven moesten leiden, met welke rol zij in hun bestaan nooit in aanraking waren geweest.

Ook in de praktijk van het werk was hun taak zwaar. Veelal hadden zij chefs, die bang of uitgesproken fout waren en overigens waren zij omringd door Duitsgezinden. Zo bv. de man, die deel uitmaakte van een uitreikingsploeg en voor zijn loket gezeten was tussen twee NSB'ers. Als „zijn" man met 400 valse inlegvellen voor het loket kwam, vroeg hij: „U bent zeker van een ophaaldienst", en daarop werden dan 400 bonkaarten door het loket overhandigd. Dat zal aan beide zijden van het loket wel altijd met een bonzend hart gebeurd zijn. Ik denk ook aan de uitreiking van TD's in Tivoli te Utrecht, waar aan vijf loketten gewerkt werd om tussen de normale uitreiking door TD's vrij te maken, die 's avonds beschikbaar gesteld werden aan de LO-mensen. Men bedenke hierbij, dat de TD-beschikking door de knapste mannen, die Rauter kon vinden, zodanig ontworpen was, dat geknoei uitgesloten moest zijn. Maar iedere dag gelukte het weer. En niet alleen in Tivoli. Zo werd er geknoeid op vele distributiekantoren en bevolkingsregisters, dikwijls onder de ogen van verkeerde agenten en onbetrouwbare inspecteurs, en volgens de richtlijn, dat bij onverwachte contrôle de zaken moesten kloppen.

Daarmee zijn de zwarigheden van de verzetsambtenaar nog niet uitgeput. Als de ontvanger van door hem geleverde vervalste papieren gearresteerd werd en de vervalsing aan het licht kwam, werd de naam van de leverancier er niet zelden uitgeperst. Meestal betrof dat natuurlijk een onvindbare illegale werker, maar soms had de ambtenaar rechtstreeks geholpen. En hij was zeer gemakkelijk te vinden, thuis of op zijn bureau, terwijl hij bijna nooit van tevoren kon weten waar en wanneer de slag zou vallen. Sommige ambtenaren hebben nog in die gevallen kans gezien zich eruit te praten. Hun vakkennis stelde hen in staat de vijand een rad voor de ogen te draaien. Velen zijn echter langs deze weg slachtoffer van hun verzetsplicht geworden. Zo werd eens een onderduiker gearresteerd, die in het bezit was van een echt PB, maar waarvan spoedig bleek, dat het niet klopte. Toen kwam uit, dat het verkregen was via een gefingeerd proces-verbaal. Marechaussee Simon Koning (†) uit Spanbroek, wiens handtekening op het proces-verbaal stond, werd daarop gearresteerd. Hij keerde niet terug.

Gelet op al deze moeilijkheden en gevaren komt men diep onder de indruk van de verbazingwekkende verzetsprestaties der ambtenaren. Niet onvermeld mag blijven, dat blijkens de rapporten zo opvallend veel meisjes onder de ambtenaren in het verzet zijn geweest.

Wij hebben met dit alles geen uitspraak willen doen inzake de keuze: aanblijven of onderduiken. Die keus was immers van geval tot geval afhankelijk van het tijdstip. Voor de zich illegaal, en met name voor de zich openlijk verzettende ambtenaar — de noodzaak van dit laatste verzet onderschatte men niet — kwam de tijd van geruisloze verdwijning in feite steeds nader. En dat betekende met het oog op represailles een complete illegale verhuizing. Zo mogelijk werd dan een tijdstip gekozen, waarop een maximum profijt van het onderduiken getrokken kon worden. De administratie werd dooreengegooid, men stak er de brand in of men nam bonkaarten of PB's mee en tenslotte kon men ook verdwijnen na een KP het pad naar de kluis geëffend te hebben.

In Oldehove deden de ambtenaren van de secretarie het nog iets anders. Zij hadden hun partij in het verzet al gespeeld, toen op 13 October '43 een NSB'er als burgemeester geïnstalleerd zou worden. Op die dag verdwenen alle ambtenaren, terwijl zij met het oog op represailles de orde niet verstoorden. Wel namen zij de persoonskaarten mee van hen die gevaar liepen, maar dat was nauwelijks te controleren. Zij lieten voor de nieuwe burgemeester de volgende brief achter:

„Wij hebben gemeend met ingang van de dag van Uw in functie treden te moeten vertrekken. Alles wordt in goede orde achtergelaten. Wij hopen binnen niet al te lange tijd de zaken in dezelfde orde wederom van U te mogen overnemen."

De dubbelzinnigheid in de slotzin mag ons niet ontgaan. Reeds was een overval op het bevolkingsregister ontworpen met een KP, die daartoe negen dagen later met succes overging en gebruik maakte van inlichtingen en in het gebouw reeds getroffen maatregelen. Om de noodzakelijkheid van goede contacten tussen LO en LKP enerzijds en de verschillende publieke organen anderzijds duidelijk te maken, zullen wij nu deze organen even de revue laten passeren en de belangrijkste van hun diensten aan het verzet opsommen en hier en daar illustreren. Volledig behoeft dat hier niet te geschieden, daar in Deel II dit onderwerp uitvoerig behandeld wordt.

Genoemde organen zijn: De Distributiekantoren, de Bevolkingsregisters, de Gewestelijke Arbeidsbureaux, de Plaatselijke Bureauhouders, de CCD, de Politie en de staatsbedrijven PTT en Spoorwegen.

Het contact met de Distributiekantoren was ongetwijfeld het meest nodig en is mede daardoor ook het meest uitgebreid geweest. Het ging daarbij immers om het verkrijgen van de bonkaart, die voor het onderduikerswerk — althans tot September '44 — een kwestie van te zijn of niet te zijn was. Welnu dit contact is allerwege zo goed geweest, dat het onderduikerswerk mede daardoor boven verwachting kon slagen.

Allereerst ging het om het verkrijgen van bonkaarten op valse inlegvellen. Het aantal DK's, dat daarin medewerkte, breidde zich steeds uit, zodat in '44 ongeveer 90 % der ruim 500 DK's bonkaarten aan de LO leverde, voor een totaal van omstreeks 100.000 stuks. Voor het contact kon men vanzelfsprekend volstaan met één of een klein aantal personen in sleutelposities.

Een veel zwaarder opgave was de hulpverlening bij de voorbereiding van een overval door de KP. Dat voorrecht hebben natuurlijk een geringer aantal van de DK's, en wel 190 stuks met succes, genoten. Soms stuitten de plannen af op de weigering van de ambtenaar, die zelfs wel eens op het laatste moment dit risico te groot achtte, maar voor de meeste van de gepleegde kraken hebben ambtenaren toch een belangrijk aandeel geleverd.

De betekenis van contact met Bevolkingsambtenaren was weliswaar minder groot, maar in de meeste plaatsen bestond dit contact toch, zij het dat niet altijd alle gevraagde illegale diensten verleend werden; met name niet, het zo belangrijke verschaffen van blanco PB's. Veelvuldiger gelukte het een officiële registratie van noodzakelijke vervalsingen te verkrijgen. Soms zelfs de invoeging in de persoonskaartenbak van een compleet, illegaal uit de grond gerezen gezin.

In het algemeen kan dus gezegd worden, dat ook de bereidheid tot medewerking op de Secretarieën groot was. Veelal deden ambtenaren reeds dergelijk werk in eigen beheer. Dat de PBS voor het verkrijgen van blanco PB's dikwijls het hoofd stootte, zodat slechts een fractie der gemeente-secretarieën regelmatig een quantum verschafte, behoeft niet te bevreemden. De verantwoording van de uitgifte was zo sluitend, dat levering van blanco PB's uitermate moeilijk te camoufleren was.

Voor de verstrekking van de tweede distributie-stamkaart was samenwerking van DK's en Secretarieën nodig. En zodoende moest de LO ook de illegale contacten op beide bijeenbrengen, tenzij die zelf de weg reeds gevonden hadden. Dat in Hoogeveen de LO in feite de uitreikingsploeg samenstelde, bewijst althans in dit geval, dat de samenwerking niets te wensen overliet.

De gezamenlijke krachtsinspanning om het gevaar van de TD te keren, heeft niet alleen een aantal nog niet actieve DK's, maar vooral vele Secretarieën tot duurzame illegale medewerking gebracht, hetgeen wel het tegendeel van de bedoeling van Rauter is geweest.

De LKP heeft ook de bevolkingsregisters niet gespaard. Zij slaagde erin 160 registers te kraken, dikwijls na voorbereiding met goede ambtenaren.

Het contact met de GAB's betrof de verhindering van de arbeidsinzet, achtereenvolgens van:

de Saukelacties, de Jaargangenactie, het Zurückstellungsverfahren (Z-Karten) en de Liese-actie. Contact van de LO met de — sinds Mei '43 — 25 GAB's en hun bijkantoren was blijkens de rapporten minder uitgebreid dan dat met de reeds besproken diensten. Daarvoor is van betekenis, dat de kantoren onder de grootste druk van de Duitsers stonden. Dezen benoemden zoveel mogelijk NSB'ers juist hier in sleutelposities, terwijl zij Fachberäter aanstelden, die in de praktijk de werving leidden. Overigens had de LO voldoende aan een valse Ausweis of een vals ontvangstbewijs voor de Z-kaart. Daarmee was de onderduiker meestal afdoende geholpen. Wat op het GAB aan verzet diende te geschieden, ging — in tegenstelling met het illegale werk van de reeds behandelde diensten — overwegend vooraf aan het onderduiken.
Kwam dus contact niet zo veelvuldig voor, waar het bestond, was het zeer effectief. En waar het niet bestond, is toch dikwijls intern op de GAB's op grote schaal geknoeid.
De mogelijkheden daarvan waren vele, ondanks het feit, dat de Fachberäter supervisie hield. Zo zorgde men voor arbeidsbemiddeling van personen uit de gevaarlijke leeftijdsklassen naar bedrijven, die niet voor de Duitsers werkten. Verder knoeide men veel met Ausweise, met de administratieve behandeling van de Z-kaarten, maakte men misleidende rapporten enz. In dit verband moet vooral gedacht worden aan het middel van de medische afkeuring of de vervalsing van medische goedkeuringen. Groot is het aantal arbeiders, dat op deze wijze van de arbeidsinzet gevrijwaard bleef.
Eén van de punten, waar de LO en andere onderduikorganisaties belangstelling voor hadden, was de mogelijkheid om de bewijzen van inlevering der distributiebescheiden van „Duitslandgangers" in handen te krijgen en daarop bonkaarten op het DK te halen. Verder werden soms pakketten echte Ausweise uitgewisseld tegen valse, zodat de legaal vrijgestelden met valse Ausweise rondliepen en de illegaal vrijgestelden met echte.
Met de Plaatselijke Bureauhouders voor de voedselvoorziening, die ten dele onder de GAB's ressorteerden, bestond hier en daar goed contact. De samenwerking was intussen meestal nog minder noodzakelijk dan die met de GAB's. De arbeiders in de landbouw werden door de Duitsers het meest ontzien, althans was daarover in hun kring nog discussie. En wat de bescherming van deze arbeiders betreft, kon men gebruik maken van de gele landbouw-Ausweise, waarvan men over vervalsingen beschikte. Bovendien werden deze Ausweise — niet als de andere soorten die voor straatcontrôle dienst deden — uitsluitend in het register van de PBH geplaatst. Slechts voor oproepingen door een GAB kon de arbeider ze korte tijd gebruiken om vrijstelling te verkrijgen. En dat was dan het ogenblik, waarop hij moest zien een valse Ausweis in handen te krijgen.
Contact met de PBH was wel gewenst om zijn medewerking tot vrijstelling van landarbeiders te verkrijgen. De PBH maakte nl. deel uit van een commissie, die daarover besliste en waarvan ook de meestal Duitsgezinde boerenleiders deel uitmaakten.
De registers dezer PBH's betekenden een gevaar, omdat zij veel vollediger waren dan die van de GAB's. Ze zijn dan ook nogal eens verdwenen. De KP heeft met name in verband met deze gevaren, maar ook om wanorde en stagnatie te veroorzaken, kantoren van PBH's en GAB's gekraakt tot een totaal van 58 stuks.
Het contact met ambtenaren van de Crisis Contrôle Dienst was vooral in de hongerwinter van groot gewicht. Zij immers controleerden de voedseltransporten. Maar de LO wist zodanige verbindingen met hen te krijgen, dat men bij contrôle kon volstaan met het noemen van bepaalde namen, waarmee de ambtenaren zekerheid kregen, dat het een verzetstransport was. Intussen zijn deze ambtenaren ook in vroeger tijd van dienst geweest, bv. als zij met het oog op de voeding van onderduikers de hand lichtten met de toegestane slacht.
Het spreekt vanzelf, dat contact met de Politie voor de LO en de LKP van groot belang

was, vooral toen de Duitsers brutaler gingen optreden. Het verzet in het politiecorps heeft geen onverdeeld gunstige pers en dat is ongetwijfeld te wijten aan het feit, dat houding en daden van vele agenten en superieuren niet in overeenstemming waren met wat van hen verwacht mocht worden. Men houde echter in het oog, dat het politiecorps in een bijzondere positie verkeerde. Kwam de politie tegen Duitse opdrachten — bv. het ophalen van Joden of onderduikers — in verzet, dan kon dit verzet meestal slechts openbaar gepleegd worden, zodat onderduiken of een zware straf volgen moest. Daarbij komt, dat de Duitsers het belang van de politie zo groot achtten, dat zij in de leiding veel NSB'ers, SS'ers en vele andere Duitsgezinden plaatsten. Dit werd nog versterkt door het feit, dat de NSB'ers functie en uniform decoratief genoeg achtten om te pogen bij de politie te komen. Zodoende was de positie van de goede agenten niet gemakkelijk en hadden de vreesachtigen onder hen de excuses voor het grijpen. Op den duur wist men echter in de verzetsorganisaties, en vooral in de LO en LKP, bruikbare relaties met politie-agenten aan te knopen. Wat de LO betreft was dit contact van nut, omdat deze agenten konden waarschuwen als arrestaties dreigden, bij komende razzia's en wanneer door verraad of op andere wijze een plan in de maak was om door een huiszoeking Joden of andere onderduikers te vatten. In sommige plaatsen organiseerde de LO met de politie zelfs een snelwerkende estafettedienst waardoor men niet zelden rampen heeft kunnen voorkomen.
De LKP had een bijzondere voorliefde voor het contact met de politie. Dat dit contact niet zonder resultaat bleef, blijkt uit het grote aantal politie-agenten en marechaussees, dat deel uitmaakte van KP's, dikwijls nadat deze mannen in hun functie een belangrijke kraak hadden mogelijk gemaakt. Het bevrijden van gevangenen uit de politiecellen of gedurende een transport, het verschaffen van sleutels van de kluis van een DK, hulp van een agent, die op wacht stond in een DK, politiegeleide bij een transport van bonkaarten e.d. behoorden daartoe.
Ook de contacten met gevangenissen waren van groot belang. Niet alleen bij de voorbereiding van overvallen, maar ook indien men berichten met politieke gevangenen wilde uitwisselen of inlichtingen over verhoren wilde ontvangen. In vele gevallen zijn de KP en de LO er wel in geslaagd om dergelijke contacten met goed gevangenispersoneel te vormen.
Het contact met de PTT kwam niet veelvuldig voor, maar waar dit contact gezocht werd, slaagde het nagenoeg altijd. Veelsoortig zijn de verzetsdiensten, die PTT-ambtenaren hier en daar verricht hebben. Wij willen enige voorbeelden noemen om ze te illustreren. In enkele uiteraard kleine plaatsen werden op het postkantoor de brieven van en voor verdachte personen en bureaux, zoals SD-kantoren, geopend, zodat men bij gevaar kon waarschuwen. Meestal werden de brieven, die van verraad getuigden, bovendien vernietigd. In Maasbree kon de familie van onderduikers met hen corresponderen via een gefingeerd adres. Op het postkantoor werden de brieven met dit adres apart gehouden en aan het duikhoofd gegeven.
Ook bij oproepingen van het GAB kon de post soms goede diensten bewijzen. Zo kwam de postbode van De Wilp met een brief van het GAB aan het adres van iemand, die uit Duitsland teruggekeerd, niet meer daarheen wilde vertrekken. De man deed zelf open: „Ik zie dat U niet thuis bent", zei de postbode en hij schreef op de brief: „Naar Duitsland vertrokken. Retour afzender."
In de stad Groningen hebben PTT-mensen t.b.v. de illegaliteit een kaart vervaardigd, waarop alle adressen van Duitsers met hun telefoonnummers aangegeven waren.
Een tijdlang zijn in Oostdongeradeel met medewerking van de postbeambte alle bonkaarten en illegale kranten over de post naar de desbetreffende inwoners verzonden.
De telefoondienst leverde weer andere faciliteiten, die aanvankelijk door plaatselijk initiatief, later vooral door het contact met de CID verleend werden: illegale aansluitingen van

afgestopte lijnen; het afluisteren van telefoongesprekken van de SD e.d.; het gebruik van speciale interlocale verbindingen, die men met een geheime nummercode tot stand kon brengen.
Het illegale CDK heeft voor het transport van bonkaarten veel plezier gehad van de PTT. De bestelauto's waren betrouwbare vervoermiddelen. Verder werden de bonkaarten vooral per spoor vervoerd, waarbij soms de hulp van spoorbeambten ingeroepen werd. De pakketten waren dikwijls van een CCD-waarmerk voorzien, terwijl de mannen dan zelf met een CCD-penning prijkten.
Wat de Nederlandse Spoorwegen betreft, is het contact vooral bij de spoorwegstaking ontstaan, toen een grote stroom van spoorwegmannen voornamelijk via de LO moest onderduiken en zij regelmatig loon moesten ontvangen. Overal werden daartoe contactcommissies van NSF, LO en Ned. Spoorwegen opgericht.
Met de Electriciteitsbedrijven heeft vooral het laatste jaar van de oorlog een goed contact bestaan, zodat de verzetsbeweging verschillende illegale faciliteiten kreeg, die voor het vervalsingswerk en de illegale pers van groot belang waren. Ook van het telefoonnet dier bedrijven is vooral door de OD dankbaar gebruik gemaakt.

Hoe vruchtbaar de plaatselijke contacten met openbare diensten ook bleken te zijn, er was alles voor te zeggen deze aan te vullen door landelijke contacten tussen de leiding van LO en LKP en de leiding van verschillende diensten. Daardoor immers kon men de beste methode van samenwerken opsporen en doorgeven, kon men bureaux met slechte contacten op dit punt verbeteren, ingeval van aarzeling der ambtenaren deze een hart onder de riem steken, de weg wijzen enz.
De praktijk is intussen geweest, dat de betekenis der plaatselijke contacten veel groter was, terwijl de landelijke contacten weinig voorkwamen en afgezien van uitzonderingsgevallen, hieronder op te sommen, niet veel effect sorteerden. Dit is vooral te wijten aan het feit, dat nagenoeg alle leidende figuren van de desbetreffende departementen en landelijke bureaux zgn. fout of te bang waren.
Wij zullen nu de belangrijkste centrale contacten opsommen. Maar allereerst nog een opmerking. Om dergelijke contacten vlot te kunnen maken, was het voordelig, dat men ook in zijn legale periode reeds met een zeker gemak in de kringen van hoge ambtenaren had verkeerd. En dat was nu niet bepaald een privilege van de meeste leiders in LO en LKP. Onder de leidende figuren van het NC en het NSF kwam dit daarentegen veel meer voor. Meestal hadden deze in hun legale periode een vooraanstaande positie in de maatschappij bekleed. Het is mede daarom, dat de kracht van het NC vooral en bijna uitsluitend op het terrein van de vorming van deze contacten lag. Onder deze omstandigheden is het duidelijk, dat voor de vorming van de voor de LO zo belangrijke centrale contacten de introductie door genoemde organisaties van belang was; en dat vooral de Kern tot deze relaties kon bijdragen. Zo'n korte opmerking heeft het gevaar van eenzijdigheid. Hoewel in veel mindere mate wisten LO en LKP hier en daar ook rechtstreeks dergelijke contacten te vormen.
Reeds werd melding gemaakt van de actie voor de spoorwegstakers, die op hoog niveau ontworpen werd, zodat van meet af aan zeer doeltreffend gewerkt kon worden.
Voor de adviezen op het gebied van de voedselpositie bestond een vruchtbaar contact van het Natura-apparaat met de leiding van het Departement van Landbouw. Het belang van dit contact is duidelijk, als men bedenkt, dat de boeren op den duur slechts de adviezen van de illegaliteit vertrouwden.
Van de voor het verzet belangrijke Departementen van Sociale Zaken, Economische Zaken en Binnenlandse Zaken, en diensten als het Rijks-Arbeidsbureau, het CDK en het

Centraal Bevolkingsregister was met de leiding niet samen te werken. De meesten dezer leiders werkten zelfs mee met de Duitsers in de bestrijding van het verzet.
Toch kon hier en daar nog iets bereikt worden. Zo zijn met enkele hogere ambtenaren begin '44 nog enige besprekingen over de TD-kwestie gevoerd, waaraan ook de LO deelnam. Een belangrijk resultaat was het practische werk van twee controlerende ambtenaren van het legale CDK, die in overleg met de LO de plaatsing van valse inlegvellen regelden, en die bovendien vele van de nog niet meewerkende DK's tot samenwerking overhaalden. Intussen brachten andere ambtenaren, die tijdig zouden waarschuwen als het nieuwe inlegvel van de TD zou ingaan, de LO in grote verlegenheid, toen zonder waarschuwing dit inlegvel gelanceerd werd. PBC, FC, LO en het illegale CDK moesten toen binnen 14 dagen zorgen voor de vervaardiging en distributie van honderdduizend valse inlegvellen, verdeeld over 500 distributiekantoren, welker kringnummer op het inlegvel gedrukt moest zijn.
Betreffende de actie tegen het Z-kartenverfahren zijn een tweetal vergaderingen gehouden, in Leiden en in Arnhem, waarbij ook ambtenaren van de „Hauptabteilung, Ernährung und Landwirtschaft" en van GAB's aanwezig waren. Verschillende tegenmaatregelen werden beraamd en de procedure voor ambtelijke ontduiking werd besproken. Men kan intussen niet zeggen, dat deze centrale planning het verwachte resultaat van een gecoördineerde actie opleverde. Gelukkig was ook de actie van de zijde der Duitsers vrij verward en weinig effectief. Met de Kamers van Koophandel bestond in verband met het verkrijgen van blanco Z-kaarten voor de tegenactie een goede samenwerking.
Hoe meer de tijd voortschreed, des te steviger werden de contacten. Dat is ook wel gebleken bij de actie tegen de laatste poging tot systematische arbeidsinzet onder leiding van Liese. Anderzijds waren de Duitsers toen ook zo radicaal geworden, dat weigering tot samenwerking groot gevaar voor de ambtenaren opleverde. Langzamerhand kwam de ambtenaar voor deze arbeidersvordering dan ook in een positie te verkeren, dat hij zowel van de zijde der Duitsers als vanwege het verzet met geweld bedreigd werd. Een andere zaak van betekenis in die eerste maand van '45 met betrekking tot deze Liese-actie was de aarzeling van hen, die bij de voedselvoorziening betrokken waren. Zij meenden voor een Ausweis in aanmerking te komen en wilden daarom aan de oproep gevolg geven. Daar dit de tegenactie ernstig zou belemmerd hebben, is door de illegaliteit grote aandrang uitgeoefend op de desbetreffende bedrijven, die tenslotte gezwicht zijn voor een opdracht vanwege de Regering in Londen per radio gegeven.
Melding dient gemaakt te worden van enkele contacten op het Centraal Bevolkingsregister, die in samenwerking met de LO het wegwerken van gevaarlijke Ontvangstbewijs Persoonsbewijzen en het illegaal plaatsen van OPB's bewerkstelligden. Op grote schaal is dit echter niet geschied.
Voor de LKP zouden centrale contacten met Justitie en Politie voordeel hebben kunnen opleveren. Behalve met een goedgezind lid van de Hoge Raad, die wel eens adviezen verstrekte of zijn gewicht aan de goede kant van de schaal legde, heeft in die sectoren nagenoeg geen verbinding bestaan.
Verder wijzen wij op de bijzonder goede contacten, die de LO had met de leiding van de Noord-Oost-Polder en met verschillende functionarissen van de Ned. Heide Mij. Deze beide organisaties hebben een groot aantal onderduikers weten onder te brengen en hoewel dit in het eerste geval achteraf niet zonder gevaar bleek te zijn, waren deze cultuurmaatschappijen van groot nut voor het onderduikerswerk. De onderduikers kregen er een goede verzorging, waren in vertrouwde handen en deden nuttig werk.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig stil te staan bij de contacten met legale organisaties,

die niet met de overheid verbonden waren, maar wij willen er toch een enkele opmerking over maken. Ook hier deed ieder wat zijn hand vond om te doen. Vooral in later tijd, toen het zoeken van werkgelegenheid voor de onderduiker een probleem werd, zijn verbindingen met verschillende kleine en grote bedrijven gelegd, zodat onderduikers illegaal te werk gesteld konden worden. Zeer belangrijk voor het vervaardigen van valse papieren was het contact met papierfabrieken en bedrijven uit de grafische industrie. Met grote bereidwilligheid en koelbloedigheid hebben enkele mannen uit de papierindustrie en een aantal grafische bedrijven voortreffelijke diensten bewezen aan het verzet.
Van geheel andere aard waren de contacten met ziekenhuizen, gestichten en sanatoria. Ook daar was de bereidwilligheid om mede te werken groot. Met name voor het plaatsen van zwaar gezochte, en voor het opbergen van voor het verzet gevaarlijke personen. Maar men denke hier ook aan de hulp door ziekenhuispersoneel verleend, indien de KP een onder bewaking in het ziekenhuis verkerende gevangene kon bevrijden.
Contact met de kerken is zeer uitgebreid geweest en in de meeste gevallen waren de plaatselijke predikanten en priesters tenminste zodanig op de hoogte van het LO-werk, dat zij toekomstige onderduikers de weg konden wijzen. Niet zelden maakten zij zelf deel uit van de organisatie.
Contact met artsen was vooral van belang voor de keuringen t.b.v. de arbeidsinzet en verder voor hulpverlening aan gewonde illegale werkers, piloten e.d., voor zieke onderduikers, terwijl tenslotte van de vervoermiddelen dezer artsen dikwijls een dankbaar gebruik werd gemaakt.

Van een zodanig contact met de Duitse organen, dat men aan contra-spionnage zou kunnen denken, is geen sprake geweest. Op dat punt waren de burgermensen in het verzet te naief en te weinig getraind. Toch heeft hier en daar contact bestaan.
De LO in Den Haag had tezamen met het NC een contact met de SD'er Mundt, maar dat was wel een zeer gevaarlijk contact, omdat ook de Duitsers poogden daar voordeel uit te halen.
Bekend is het droevig effect van het contact met de SD'er Boogaart, die de overval op de Weteringschans verried.
Dat Ambrosius (Johannes J. Hendrikx †) zo nu en dan de SD'er Nitsche opbelde mag niet als een contact beschouwd worden, hoewel het sportief en in een enkel geval zelfs effectief was, nl. toen Ambrosius op die wijze te weten kwam, dat twee geestelijken gezocht werden. Eens is een illegaal werker, die verraad gepleegd had, bij verhoor door z'n medewerkers uit de KP ontmaskerd, toen een betrouwbare SD'er met hem geconfronteerd werd.
De recherchedienst van de KP te Amsterdam had een uitstekend contact met de SD, dank zij de inlichtingen van een SD-ambtenaar en van de secretaresse van een SD'er.

3. CONTACT MET DE REGERING TE LONDEN

Eigenlijk is het onderwerp, dat wij thans aan de orde stellen, iets ruimer dan in de titel is begrepen. Bedoeld is het contact met de Regering en met de overheidsdiensten buiten het bezet gebied, alsmede het contact met de geallieerden en met name met het staf kwartier van ZKH Prins Bernhard.
Daar de LO en de LKP op dit gebied een zeer ondergeschikte rol speelden, zou een bespreking daarvan weinig plaats vorderen. Het is intussen goed het verzet ook eens tegen de achtergrond van deze relaties te beschouwen, zodat de lezer een indruk krijgt van wat op dit gebied bestaan heeft en hoe sober het LO- en LKP-werk met betrekking tot deze relaties was.

Het vormen van contact tussen de illegaliteit en de Regering had vele oogmerken. Het belangrijkste voor „Londen" was het verkrijgen van inlichtingen op allerlei gebied: militaire inlichtingen, maar ook informatie op economisch gebied, oriëntering op de politieke staalkaart van het bezette Nederland en in het algemeen de inlichting over de ontwikkeling van de verschillende geestelijke stromingen in Nederland. Met het verstrekken van de eerste soorten inlichtingen, waarvoor de spionnage-organisaties en ook de OD zorgde, was de oorlogvoering gebaat. Anderzijds dienden de contacten in later tijd vooral voor het verstrekken van orders aan de BS. De overige informaties stelden de Regering in staat bij haar adviezen via de radio gelijke tred te houden met de ontwikkeling van de situatie in het bezette gebied, in het bijzonder met die van de verzetsbeweging. Bovendien moest de Regering langs deze weg op de hoogte blijven van de gedachtenvorming in Nederland met het oog op haar eigen besluitvorming voor de tijd na de bevrijding. Er bestond immers een groot gevaar, dat Regering en volk langs verschillende wegen zouden voortgaan, zodat zij bij de bevrijding de noodzakelijke aansluiting zouden missen.
Uit dit alles blijkt reeds, dat ook de verzetsbeweging verantwoordelijkheid droeg voor het scheppen van een goede verbinding. Daarenboven had de illegaliteit harerzijds dikwijls nog bijzondere wensen. Sommige organisaties, zoals enkele illegale bladen, kampten met geldgebrek, terwijl het NSF voor zijn financiële steunverlening vanzelfsprekend groot belang had bij dekking van zijn leningen door de Regering. De gewapende verzetsorganisaties hadden uiteraard voortdurend een nijpend tekort aan wapens, zodat zij vooral om wapenzendingen vroegen.
Men moet in het ontbreken van dergelijke wensen bij de LO één van de redenen zoeken, waarom haar Top geen aandacht besteed heeft aan contacten met de Regering. Zij voorzag zichzelf van geld en had ook op ander gebied geen wensen aan de overkant kenbaar te maken. Met de LKP lag dit iets anders. Weliswaar behoefde ook zij niet om geld te vragen, maar zij had wel gebrek aan wapens en daarvoor was haar hoop op de Regering gevestigd. Zodoende heeft de Top der LKP meer pogingen dan de LO gedaan om in contact met de Regering te komen. Niettemin bleef zij daarin nog verre achter bij de RvV en de OD. Dat het contact met Londen in verband met het verstrekken van geestelijk, en nader van politiek oriënterende inlichtingen, niet zelden een strijdtoneel om het winnen van invloed werd, behoeft niet te verwonderen. Men had immers te doen met sterk uiteenlopende opvattingen van de illegaliteiten van de legale — niet collaborerende — wereld. En binnen de illegaliteit liep de meningsvorming in de verzetsorganisaties naar vele richtingen uiteen. De wijze waarop die strijd gevoerd werd, de toegepaste methode en de eenzijdigheid der informatie kan soms laakbaar geweest zijn, wie uit een vaste overtuiging in het belang van de Nederlandse zaak zijn visie op de toekomst doorgaf, de gevaren in anderer mening aanwees en invloed probeerde te winnen, was daarvoor niet te laken. Als men met zijn beide benen op de grond blijft staan en geen verwachtingen koestert van een geforceerde eenheid — in welk geval men in feite de eigen overtuiging als basis dier eenheid opdringt — zal men begrip hebben voor de onvermijdelijkheid van deze botsing der meningen, van deze strijd om invloed. Natuurlijk was het voor de illegale werkers, die de eensgezindheid in de bestrijding van de Duitsers zozeer op prijs stelden, moeilijk om zich na verloop van tijd met het feitelijk bestaan van meningsverschil over de eigen ontwikkeling van Nederland te verzoenen en daar niet overheen te leven.
Vooral in de verzetskringen buiten de illegale pers, in NC, NSF en OD, maar ook in LO en LKP, heeft men lange tijd weerstand geboden aan het zgn. optreden van de politiek in het verzet. En dat is, dunkt mij, ook één van de redenen geweest, waarom de LO en de LKP het contact met Londen zo stiefmoederlijk behandeld hebben. Dat was juist en prijzenswaard, in zoverre men zich in de verzetsstrijd meende te moeten bepalen tot het

bestrijden van de vijand en men het niet op prijs stelde de eigen organisatie via Londen een aureool te verschaffen. Het was onjuist en het werd naarmate de bevrijding nader kwam nog onjuister, in zoverre ook de LO en de LKP een verantwoordelijkheid droegen voor wat zich in Nederland politiek zou moeten ontwikkelen. Daarom hadden ook deze organisaties wegen behoren te zoeken om de Regering een juiste kijk te verschaffen op de samenstelling der illegaliteit. Het verwaarlozen van die taak en het feit dat met name VN en Het Parool er in slaagden een goede verbinding met Londen op te bouwen, maakte, om het eens met een paar oude maar niettemin nog duidelijke termen te zeggen, dat de Regering meende met een „linkse" illegaliteit te doen te hebben, terwijl de illegale werkers in feite overwegend „rechts" georiënteerd waren. Intussen had niet alleen de groep VN-Het Parool een goede verbinding met Londen. Ook de OD verschafte zich vele contacten. Tussen die twee groeperingen werd dan ook in de practijk de strijd om invloed in Londen gevoerd.
Het is hier niet de plaats om over politieke aspecten van het contact met Londen breder in te gaan. De gegeven opmerkingen zijn voldoende ter oriëntering in de nu volgende bespreking van het contact zelf.

In hoofdzaak waren er twee mogelijkheden om een contact te vormen: de radio- en de koeriersverbinding. En lettend op de verzetsorganisaties, zijn hun verbindingen dan weer te onderscheiden in permanente, zoals VN, OD, RvV en de spionnage-organisaties onderhielden, en incidentele contacten, die bv. het NSF, de LO, de LKP en Trouw soms gehad hebben.
De radioverbindingen moesten practisch altijd voorbereid worden door de dropping van een geheime agent, voorzien van een zender met een specifieke golflengte en code. Had men zo'n verbinding dan gaf dat wel bijzondere voordelen ten opzichte van koeriersverbindingen. De snelheid van de verbinding, de frequentie ervan en de zekerheid van de overdracht waren de voornaamste voordelen. Daartegenover stond, dat men met de zender met het oog op het uitpeilen, iedere keer slechts maximaal 10 min. mocht zenden, zodat uitgebreider berichten en stukken op deze wijze niet over te brengen waren, terwijl dat voor tekeningen geheel uitgesloten was. Daar komt dan nog bij dat verreweg de meesten van deze agenten een opdracht hadden voor militaire spionnage, zodat de zendgelegenheid voor politiek contact uitermate gering was.
De koeriersverbindingen gaven, behalve de mogelijkheden van het doorzenden van omvangrijke rapporten en tekeningen, ook de gelegenheid om door gesprek met de koeriers beter geïnformeerd te worden en leemten aan te vullen. (Het is, gelet op hun belangrijke informaties, niet onjuist de Engelandvaarders in dit verband als koeriers te beschouwen.) Maar het kostte dan over het algemeen minstens enkele weken, voordat de berichten de plaats van bestemming bereikt hadden.
Daar de zendverbindingen slechts door medewerking van Londen konden ontstaan, is het goed de situatie aldaar even samen te vatten. De agenten werden uitgezonden onder verantwoordelijkheid van verschillende diensten, zowel aan Engelse als aan Nederlandse zijde. De onderlinge verhoudingen waren vrij gecompliceerd, temeer omdat er nogal eens conflicten ontstonden tussen de diensten. Dat schijnt in verband met het geheim karakter van dergelijke diensten onvermijdelijk te zijn.
Op 19 Juli '40 werd door de Regering de Centrale Inlichtingen Dienst opgericht met het oog op de wenselijkheid van een contact met het bezette gebied. Deze dienst (die men niet moet verwarren met de verzetsorganisatie van gelijke naam) liep parallel met de Engelse SIS (Secret Intelligence Service). Van de CID hadden achtereenvolgens Van 't Sant, Derksema en De Bruyne de leiding. De eerste agent werd 28 Augustus '40 gedropt.

Toen in Mei '42 ten gevolge van een conflict met de SIS practisch een einde kwam aan de CID, bleef De Bruyne de leiding behouden van een dienst van het Departement van Oorlog, die op 1 Juli '42 omgezet werd in de MVT: Bureau Militaire Voorbereiding Terugkeer. Deze dienst werkte samen met de Engelse dienst SOE (Special Operation Executive), welke dienst reeds zelfstandig 18 agenten had gedropt. Deze diensten moesten een organisatie vormen, die de geallieerden bij komende operaties terzijde zou staan (het zgn. Plan-Holland). De afgeworpen agenten moesten zich vooral op de sabotage toeleggen. Het zijn deze agenten, die in het kader van het Englandspiel door de Duitsers gevat zijn. Het Englandspiel begon op 22 Maart '42 en eindigde op 1 Maart '44, tussen welke data 43 agenten de Duitsers in handen vielen. Het werk van de MVT is overgenomen door het BBO (Bureau Bijzondere Opdrachten), onder leiding van Van Oorschot, dat op 15 Maart '44 opgericht werd. De hoofdtaak van deze dienst was het verzorgen van wapendroppings, die — zoals bekend — voorheen vanwege het Englandspiel door de Duitsers geincasseerd waren. Behalve de voorziening in wapens, werd de sabotage ook gestimuleerd door het zenden van agenten, die zelf dienden te saboteren en met name onderricht in en stimulans tot sabotage in de gewapende verzetsorganisaties moesten geven. Deze dienst stuurde in samenwerking met de SOE ongeveer 100 agenten naar Nederland, waarvan 90 % arriveerde. Ongeveer 8 % daarvan is gearresteerd. Het BBO was van opinie, dat de wapens voornamelijk naar de RvV en de LKP moesten gaan, daar zij bestemd waren voor directe activiteit, terwijl de OD bekend stond als een organisatie voor de interimperiode. In dit verband kwam op 6 Juli '44 een agent Bert voor het onderhouden van contact met de LKP, terwijl voor de RvV tegelijkertijd een agent Koos gedropt werd. Aan beiden tezamen was een marconist toegevoegd. Zij werden gedropt in Epe, maar kwamen eerst na een maand in goed contact met de LKP en RvV, en wel te Rotterdam. De marconist had zich intussen uit Engeland voorzien van een zestal zenders, zodat hij veel veiliger kon zenden, terwijl bovendien in het kader van de LO en LKP te Rotterdam een radio-berichtendienst opgezet kon worden.

Keren wij echter terug tot de Engelse diensten. Toen de CID in een impasse geraakte was nl. op 15 Sept. '42 een nieuwe dienst opgericht: BI (Bureau Inlichtingen), dat achtereenvolgens o.l.v. Broekman en Somer heeft gestaan. 43 agenten werden door deze dienst gedropt. De eerste was Albrecht, de eerste leider van de gelijknamige groep. Het zijn met name die agenten geweest, waardoor sommige verzetsorganisaties reeds voor Sept. '44 de beschikking kregen over een radioverbinding. Gaat men de opdrachten van deze agenten na, dan blijkt, dat zij, behalve met spionnage-organisaties zoals de groep Albrecht, GDN, Packard, Marinier en groep Kees, ook met de OD en sommigen met de RvV contact moesten zoeken. Opdracht tot contact met de LKP komt bij geen dezer BI-agenten voor. In '42 had de OD reeds zo nu en dan een radio-contact met Londen. Sinds Maart '43 had hij een eigen duurzame radioverbinding, die slechts in de zomer van '44 tijdelijk uitviel. In die tijd verzorgde de groep Albrecht het radiocontact voor de OD.

De oprichting van RvV in Mei '43 viel samen met het verkrijgen van een radioverbinding met Londen, daar Lange Jan van de OD-radiodienst bij de oprichting overging naar de RvV. Deze organisatie heeft steeds eigen radioverbindingen onderhouden.

Ook Het Parool heeft aanvankelijk incidentele, later door een voor dit blad gedropte agent, meer duurzame zendverbinding met Londen gehad.

De LKP heeft vanaf voorjaar '44 langs verschillende wegen pogingen gedaan om in Londen wapens aan te vragen. Vooral het contact met de groep Albrecht sinds Maart '44 is voor dit doel gebruikt. Het was een contact van Johannes Post (†).

Ook Bertus (Leendert M. Valstar †) heeft via de groep Albrecht gelegenheid gehad om berichten te zenden. Verder is later door Johannes Post via de OD in Londen om wapens

gevraagd. Het effect van deze verzoeken was in ieder geval, dat de LKP aan de overkant bekendheid verwierf, zoals reeds uit de plannen van BBO bleek. De LO heeft geen radioverbinding met Londen gehad. Wel werd sinds Sept. '44 met dit doel contact onderhouden met de groep Albrecht, die in geval van noodzaak bereid was op beperkte schaal berichten voor de LO te zenden, maar daarvan is geen gebruik gemaakt.
Sinds Juni '44 zijn de belangrijkste feiten voor het radiocontact achtereenvolgens geweest: de oprichting van de GAC, de vorming van het College van Vertrouwensmannen, de oprichting en nadere vorming van de BS, het verzoek om de overkomst van een delegatie uit de illegaliteit, de benoeming van een Regeringscommissaris voor het NVH en het overleg inzake het verzet tegen de Liese-actie.

Bij het koerierscontact met Londen had men te doen met permanente koeriersverbindingen, maar ook met tochten van bepaalde personen voor één keer.
Tot die laatste gevallen zijn de vele Engelandvaarders te rekenen, die voor eigen rekening en risico overstaken. Aanvankelijk gingen ze meestal rechtstreeks overzee, later via Zweden en nog later met name via Spanje en Portugal, op welke route zij dikwijls Zwitserland nog aandeden. Deze Engelandvaarders vormden vanzelfsprekend een belangrijke informatiebron voor de Regering.
Belangrijker waren intussen nog de personen, die met een opdracht van Nederland uit of op verzoek van de Regering in Londen overkwamen. Wij zullen die gevallen straks nog afzonderlijk opsommen en stellen nu eerst de permanente verbindingen aan de orde. Dat zijn achtereenvolgens geweest: de Zweedse weg, bekend onder het code-woord „Zwaantje", de Zwitserse weg A en de Zwitserse weg B. In feite bestond de illegale koeriersverbinding slechts tussen het bezette gebied en Zweden en Zwitserland. Vanuit die beide landen geschiedde het vervoer der stukken verder per post. Van Zweden uit per vliegtuig en van Zwitserland uit per trein naar Portugal en dan verder per vliegtuig. Het is een merkwaardig feit, dat de Zwitsers geen vliegverbinding met Engeland durfden onderhouden en dat zodoende de geheime stukken over een postverbinding vervoerd moesten worden, die onder contrôle van de Duitsers stond. De stukken, die in boeken e.d. verstopt werden, zijn alle goed aangekomen.
De Zweedse weg nam een aanvang in Delfzijl, waar een arts eerst Engelandvaarders en later vooral inlichtingen meegaf aan coasterkapiteins, die deze inlichtingen op hun beurt overhandigden aan de Nederlandse consul-generaal te Stockholm. Dank zij het energieke werk van deze combinatie van mannen is van Juni '42 tot 23 Juli '43 een grote hoeveelheid inlichtingenmateriaal uit Nederland naar Londen getransporteerd. Soms zijn ook personen langs deze weg ontsnapt, zoals bv. „Melanie", het latere hoofd van de afdeling BS in de staf van ZKH Prins Bernhard. Wij geven voor de illustratie even zijn reistijd-schema. Hij vertrok op 31 Mei '43 en kwam op 5 Juni in Zweden aan, waaruit hij op 27 Augustus per vliegtuig naar Londen vertrok.
Belangwekkend is nog te vermelden, dat de arts in Delfzijl eenmaal een gedropte agent uit Engeland ontving, die hij met de OD-leiding in verbinding moest brengen. Dat geschiedde in Mei '43. Verder is omstreeks die tijd ook de beruchte Van der Waals eenmaal via deze verbinding in Stockholm geweest. Hij ging toen mee met een kapitein Aben, die zich in deze dienst binnengedrongen had met het doel de organisatie op te rollen. Dit geschiedde op 23 Juli '43. Later is Aben naar Londen gelokt en daar gearresteerd. Nog zij vermeld, dat de organisatie vooral werkte voor „Luctor et Emergo" en voor de OD.
Thans zullen we de beide Zwitserse wegen bespreken, waarvan de weg A aan de Nederlandse zijde bij VN en aan de Londense zijde bij de Minister President uitkwam, terwijl in Zwitserland de centrale figuur Dr Visser 't Hooft, de secretaris van de Wereldraad van kerken, was.

De informaties betroffen hier vooral de geestelijke en politieke stromingen in Nederland. Ook militaire inlichtingen kwamen langs deze weg naar Engeland, totdat de Zwitserse weg B gevormd werd, die aan de Nederlandse zijde begon bij de OD en bij „Luctor et Emergo" (later geheten: Fiat Libertas) en in Londen uitmondde bij het BI. Het verbindingspunt in Zwitserland was de generaal Van Tricht, militair attaché aldaar, die eveneens op de weg A meewerkte met Dr Visser 't Hooft.
Het verdient nog vermelding, dat op beide routes de koeriersverbinding voor de eerste maal gelegd werd door een meisje. Reeds in '41 had Dr Visser 't Hooft een postverbinding met Nederlanders. De interessante berichten, die hij zo verkreeg, zond hij door naar de Regering. In '42 ging hij op verzoek naar Londen en daar werd met Minister Gerbrandy besloten, dat Visser 't Hooft een meer permanente verbinding zou opzetten om de Regering te informeren over de politieke en geestelijke situatie in Nederland. Hij zou commentaar bij de stukken leveren. Teruggekeerd in Genève was daar juist in Juli '42 een koerierster gearriveerd, die verder een belangrijk aandeel gehad heeft in de opbouw van de verbindingen. Het contact, dat het meisje vanwege Visser 't Hooft in Nederland op moest nemen, leidde naar VN.
Eerst in '43 werd dit een geregelde koeriersverbinding, dank zij het werk van een Nederlander Jean in Parijs, die de lijn tussen Genève en Leuven opbouwde. Van Leuven af ging de lijn via Beek in Limburg, waar de LO een grenscrossing-mogelijkheid gevormd had, die ook voor piloten gebruikt werd.
Zomer '43 vormde VN een politieke commissie, een soort zeef voor de stukken, die verzonden zouden worden. Ook de OD wist langs deze lijn militaire stukken naar Londen te krijgen. Terwijl nu aan de overzijde tussen BI en Visser 't Hooft langzamerhand een tegenstelling ontstond, liep daarmee in Nederland een groeiend conflict tussen de OD en de VN-groep parallel. Daarin speelde niet alleen een rol, dat de een de militaire, de andere de geestelijke informaties veel gewichtiger achtte, maar op de achtergrond daarvan bestond ook argwaan van de OD tegen de „linkse" neigingen van de politieke commissie en omgekeerd van VN tegen het gevaar van een toekomstige militaire dictatuur van de OD.
In April '44 kwam uit, dat de leiding van de OD sinds September '43 duplicaten van de stukken bestemd voor de Zwitserse weg in handen wist te krijgen, zulks met het doel BI in te lichten over het haars inziens verkeerde streven van de politieke commissie. Het daaruit ontstane conflict damde de mogelijkheden van de OD niet af, want intussen was de Zwitserse weg B gevormd, met behulp van de pilotenlijn van „Luctor et Emergo". Deze lijn, die uitkwam bij generaal Van Tricht en liep naar BI in Londen, was voor militaire berichtgeving.
Beide lijnen hebben tot Sept. '44 gefunctionneerd.
De LO en de LKP hebben geen contact gehad met weg A. Het is zeer waarschijnlijk, dat Jacques (Izaäk v. d. Horst †) een relatie had met de B-weg, waardoor hij in staat was aan enkele piloten, die over die weg vervoerd werden, de plannen voor een bombardement van het gebouw „Kleikamp", waar het Centraal Bevolkingsregister was ondergebracht, mee te geven.

We zullen thans nog een ogenblik stil staan bij enkele belangrijke gelukte en mislukte pogingen van individuele personen om met een bepaalde opdracht naar de overkant te gaan. Daarbij zullen wij ook de initiatieven op dit gebied in de LO en de LKP genomen de revue laten passeren.
Allereerst een poging, waarvoor het verzoek om overkomst van Londen uitging. Het is die van Wiardi Beckman (†) en Pieter 't Hoen. Een gedropte agent moest zich in verbinding stellen met de leiding van de socialistische partij met het doel Wiardi Beckman te

verzoeken over te komen. Er zou een snelboot 500 m uit de kust bij Scheveningen het gezelschap opwachten. Tegen de zin van de socialistische leiding stond Pieter 't Hoen, van het nauw verwante Parool, er op de tocht mee te maken. In de nacht van 18 Januari '42 is het gezelschap na vergeefs gewacht te hebben op de boot, door de Duitsers gearresteerd.
Een andere belangrijke tocht is die van Mr Burger, die in Londen aangekomen tot Minister werd benoemd. Deze maakte gebruik van een reeds bestaande dienst met motorbootjes, die via het Aardappelgat ten noorden van Goeree overstaken. De tocht werd in Mei '43 met succes ondernomen.
Via de Zwitserse weg A was enkele malen het verzoek gedaan, dat een leidende figuur uit de illegaliteit naar Londen zou oversteken. Daarvoor werd door de VN-Parool groep, in samenwerking met Bossus, Blake, de hoofdredacteur van Het Parool, aangewezen. Blake vertrok op 24 April '44 via de Zwitserse weg A. Via Parijs en Toulouse ging hij rechtstreeks naar Spanje. Het werd een zware tocht met zeer veel teleurstellingen. Maar tenslotte arriveerde hij op 16 Juni '44 in Londen, waar ook hij spoedig Minister werd.
In November '43 deed Oom Jan, de leider van de Laboratoriumgroep, die later een fusie met de LO aanging, een poging om over Spanje naar Londen te komen. Zulks geschiedde behalve voor doeleinden van de eigen organisate, op verzoek van Van Tuyl (Walraven van Hall †) van het NSF, en op verzoek van Bolhoed (Gerrit Jan van der Veen †), de leider van de PBC. Het doel was, dat Oom Jan voorzieningen zou treffen op financieel gebied en zou pogen PB's te laten namaken in Londen en deze in Nederland te laten droppen. Verder had hij militaire tekeningen over Berlijn bij zich. De pilotenlijn waarvan hij gebruik wilde maken bleek echter door de Duitsers gepenetreerd te zijn. Op 15 November werd hij aan de Belgisch-Franse grens gearresteerd.
Pater Lodewijk (Lodewijk Bleijs †) ondernam op 18 April '44 met de agent Rudi een tocht naar Engeland via een der pilotenlijnen van de LO. Het doel van zijn tocht is elders beschreven [1]). Op 6 Mei arriveerde hij in Zwitserland en vertrok toen naar Spanje, dat hij hoewel eenmaal in Frankrijk gearresteerd, 2 Juni bereikte. Eerst half Aug. arriveerde hij in Londen.
Behalve Blake en Pater Lodewijk heeft in die tijd ook Prof. Mr V. Rutgers (†) op initiatief van de groep Albrecht een poging gedaan. Ook de LKP-leiding werd een plaats aangeboden, maar na rijp beraad meende men daarvoor geen Top-lid te kunnen missen. Prof. Rutgers maakte daarbij gebruik van dezelfde gelegenheid, die Mr Burgers gebruikt had: De tocht per motorboot via het Aardappelgat. Op 26 April '44 vertrok hij met enkele anderen, o.a. met een opdracht van de illegale AR-partij en met boodschappen van de groep Albrecht en van de LKP. De tocht mislukte door een defect aan de motor en de boot viel bij Schouwen en Duiveland in handen der Duitsers. [2]) Van belang voor de LO was verder de crossing van Jan-RK en Dirk, die resp. in Jan. en Febr. '45 via de Biesbosch naar het Zuiden trokken met een rapport over het LO-werk voor de Regering en met de opdracht van het CB der LO om contact met de LO aldaar op te nemen en tevens contact te zoeken met het MG, met de Staf van ZKH Prins Bernhard en zo mogelijk met de Regering. Behalve de laatste taak kon dit programma afgewerkt worden [3]).
Eveneens via de Biesbosch vertrokken in April '45 Richard van de RvV en Dijkstra van het NC, beiden Vertrouwensmannen. (Richard was reeds eenmaal eerder voor de Vertrouwensmannen naar de overkant geweest.) Deze tocht, die bedoelde de onderhandelingen van de Vertrouwensmannen met de Duitsers aan de overkant tot resultaten te laten komen, geschiedde echter niet geheel op illegale wijze, daar de Duitsers daarbij behulpzaam waren.

[1]) Zie pag. 78 e.v.
[2]) Zie pag. 79 en 386.
[3]) Zie pag. 121 e.v.

Overigens hadden de Vertrouwensmannen reeds in October '44 een belangrijke koerier naar Londen gezonden, ten einde verslag te doen van hun werkzaamheden en te verzoeken om betere voorlichting.
Voor contact met de staf van ZKH Prins Bernhard zijn herhaaldelijk illegale werkers door de linies gegaan. In verband met het conflict binnen RvV en van Lange Jan met de CBS, is Lange Jan in de nazomer naar de staf van ZKH Prins Bernhard geweest, maar hij heeft daar zijn plannen niet kunnen verwezenlijken. Verder is in die tijd Van Amstel van de OD voor de BS naar de staf van ZKH Prins Bernhard vertrokken, in welke staf hij ook opgenomen werd. Voorts heeft één van de leiders der RvV — Henk RvV (H. van Doorn †) — i.v.m. het conflict met Lange Jan een poging gedaan om in de buurt van Arnhem te crossen. Die poging is echter mislukt.
Ook een aantal KP'ers heeft het laatste jaar van de oorlog de linies gecrost, ten einde contact te leggen met de staf van ZKH Prins Bernhard of met naderende legers van de geallieerden, o.a. Witte Piet en Rob (Marinus v. d. Stoep †) uit Rotterdam, Geale uit Friesland, Witte Dirk (LO) uit Utrecht en Tonny uit Groningen. Meestal gingen deze ondernemingen van plaatselijke of regionale BS-afdelingen uit. Anderzijds is Peter-Zuid op 7 Maart '45 gedropt in Nederland om de leiding van het strijdendgedeelte der BS in handen te nemen [1]).
Het belangrijkste koerierscontact in het laatste jaar van de oorlog, de Biesbosch-crossing, kwam door samenwerking van de groep Albrecht, de LKP en de LO tot stand. Zeer vele tochten zijn langs een tweetal routes door de Biesbosch ondernomen. Zij dienden vooral voor het overbrengen van spionnagemateriaal van de groep Albrecht, maar ook voor piloten, die de LO en de LKP aanvoerden. Verder zijn zoals reeds bleek verschillende illegale werkers op die wijze met hun opdrachten door de linies gegaan.
Twee bijzondere gevallen van een contact met de overkant mogen wij tenslotte niet onvermeld laten.
Op 22 Augustus '44 werden in de buurt van Chaam zeven postduiven gedropt, voorzien van aanwijzingen omtrent de verzorging en de verzending. De LO verzond ze achtereenvolgens met belangrijke berichten: bv. de plaatsbepaling van de startbaan voor V 1's op het vliegveld van Gilze-Rijen. Er volgde inderdaad een bombardement. Verder werd om wapens gevraagd. Ook deze werden, zij 't zonder voorafgaande waarschuwing, gedropt. Dan werd nog een loods opgegeven, waarin een grote hoeveelheid olie opgeslagen was. Bij het oprukken hebben de Canadezen dit punt snel bezet.
Het tweede geval was er één met een tragische afloop. Voor het transport van piloten hadden de LO en de LKP zoals bekend een aantal crossinglijnen over land. Soms is echter ook geprobeerd de piloten over zee te laten gaan. Zo zou voor het overnemen van twee piloten, die bij Diever neergekomen waren, een Engelse boot midden November '44 bij de Engelsmanplaat tussen Ameland en de Friese kust verschijnen. De mannen, die zich onder leiding van de KP-leider Sjors (Piet Blom †) naar die plaat begaven, troffen er de boot echter niet aan. Zij kregen gebrek aan voedsel en Sjors ondernam de door de opkomende mist zeer gevaarlijke tocht naar het vaste land om voedsel te halen. Hij is op die tocht verdronken.

[1]) Zie pag. 405 e.v.